

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou

Dominika Dražilová

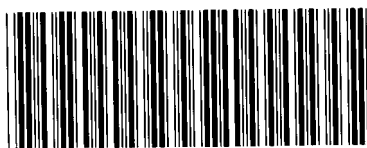
Obchod v pozdní době latéské
v Čechách a na Moravě

Bakalářská práce

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Vladimír Salač, CSc.

Praha 2008

Knihovna	
a ranost.	
Sign.	<i>Dp 283</i>
Inv. A	<i>118/2008</i>

2551176891

**Filozofická fakulta
Univerzity Karlovy v Praze**

Tímto prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, s využitím řádně citovaných pramenů a literatury.

Dominika Dostálová
.....

V Praze dne 13. 1. 2008

Touto cestou bych ráda poděkovala svému vedoucímu práce,
Doc. PhDr. Vladimíru Salačovi, CSc., za cenné rady a připomínky, a také Zdeňku
Dražilovi za pomoc s technickými záležitostmi.

Dominika Dražilová

Obsah

Úvod.....	5
1. Všeobecný úvod.....	6
1.1 Dějiny bádání na našem území.....	6
1.2 Definice pojmů.....	12
1.3 Písemné prameny.....	15
1.4 Archeologické prameny.....	16
2. Kontakty a jejich formy.....	19
3. Typy zboží.....	22
3.1 Artefakty.....	22
3.1.1 Žernovy.....	22
3.1.2 Keramika.....	24
3.1.3 Sapropelitový šperk.....	27
3.1.4 Sklo.....	29
3.1.5 Mince.....	31
3.1.6 Ostatní importované předměty.....	33
3.2 Suroviny.....	36
3.2.1 Železo, měď a cín.....	36
3.2.2 Zlato.....	38
3.2.3 Jantar.....	39
3.3 Potraviny a jiné obtížně doložitelné zboží.....	41
3.3.1. Sůl.....	41
3.3.2. Víno.....	44
3.3.3. Potraviny a ostatní zboží.....	46
4. Organizace obchodu.....	48
4.1 Hospodářský systém a pohyb zboží.....	48
4.2 Doprava.....	52
Závěr.....	57
Prameny a literatura.....	60
Přílohy.....	67

ÚVOD¹

Cílem této práce je nastínit podobu obchodu a směny v Čechách a na Moravě v pozdní době laténské. Tedy v období charakterizovaného rozvojem oppid, jejich systému i dalším kulturním a řemeslným rozvojem.

Mojí hlavní snahou bylo zaměřit se na popsání obchodních kontaktů, které byly podmíněny existencí vyspělého hospodářství a na základě popisu jednotlivých typů zboží se pokusit postihnout systém v rámci kterého bylo vyráběno a distribuováno.

Mezi mladší a pozdní dobou laténskou nedochází k žádnému zlomovému technickému pokroku, nicméně v rámci množství zboží produkovaného v pozdní době laténské dochází k obrovskému rozvoji. Protože hospodářský vývoj mezi těmito obdobími byl kontinuální, není se ani otázce obchodu v pozdní době laténské možné věnovat odděleně od obchodu předchozího období. Vzhledem k této skutečnosti se ve své práci částečně zmiňuji i o období mladší doby laténské.

Jedním z okruhů, který v předkládané práci popisuji, je definice obchodu a směny společně s nástinem dějin bádání o otázce obchodu v keltské společnosti a možností užití písemných a archeologických pramenů. Zvláštní kapitolu tvoří pojednání o typech kontaktů, které byly příčinou přemístění předmětů z místa jejich výroby do jiné oblasti. Další oddíl se věnuje typům předmětů, se kterými bylo obchodováno. Snažila jsem se ve stručnosti postihnout jejich výrobu a způsob, jakým byly dále distribuovány. Dalším tématem mojí práce je organizace obchodu, dále hospodářský systém, pohyb zboží a jeho doprava.

Organizaci obchodu a společnosti není možné zkoumat odděleně, jedinež tak se můžeme pokusit pochopit způsob, jakým celý systém mohl fungovat. Obchod a směna patří mezi nejvýznamnější hospodářské činnosti, jeho úroveň a intenzita jsou často považovány za měřítko civilizační vyspělosti, období pozdní doby laténské je považováno za vrchol keltského hospodářského a obchodního rozmachu v Čechách a na Moravě.

¹ Práce byla zadána v rámci projektu podporovaného Grantovou agenturou ČR Keltové a Germáni v posledním stol. př. Kr. v Čechách a ve střední Evropě (č. reg. 404/07/1632).

1. VŠEOBECNÝ ÚVOD

1.1 Dějiny bádání na našem území

Hospodářství a obchod v minulosti představují jeden ze základních pojmů, kterými se zabývá současná archeologie. Zmínky o hospodářství v době laténské můžeme nalézt již u J. L. Píče (1902), který považuje stradonické oppidum za kulturní a průmyslové město, avšak vylučuje jeho propojení s okolním územím a uvádí, že místní obyvatelé se lišili od ostatního lidu sídlícího v té době na našem území. Na základě nálezů ostruh pak usuzuje, že zde sídlila vojenská posádka. Hradiště bylo dle jeho názoru opevněným městem vojenského rázu, v kterém řemeslníci a obchodníci z východní Galie nebo východních Alp pracovali pro opevněné vojenské středisko (*Píč 1902*, 108-110).

Odlisný názor na funkci oppid můžeme nalézt v díle J. Schránila, který se ve 20. letech 20. století věnoval otázce keltského hospodářství na našem území, podle jeho názoru byla oppida centry výroby a obchodu a jejich obyvatelé se nezabývali zemědělstvím ani chovem dobytka (*Schránil 1928*, 249). Ve čtyřicátých letech minulého století se objevují nové názory a hypotézy na obchodu u Keltů díky práci J. Böhma a J. Filipa. Ve své Kronice objeveného věku J. Böhm píše, že „keltská města mají vskutku všechny znaky historického i moderního pojmu města, a to i pokud jde o jejich vliv na blízké i vzdálené okolí. S hlediska archeologického je velmi důležité, že města ve svých zdech soustředila veškerý obchod se surovinami a veškerou výrobu se všemi technikami výrobními... Byl to prostě vrchol současné výroby po stránce techniky i vkusu, znovu dotčené podněty antickými, i po stránce výkonnosti, neboť města dovedla chrliti výrobky všeho druhu v takovém množství, že znesnadnila jakoukoli konkurenci, a to zejména místní, ovládla trhy a pronikla i do nejzapadlejších osad“ (*Böhm 1941*, 442 - 443).

O pět let později hovoří J. Böhm v knize Naše nejstarší města o hromadné produkci pro hromadnou spotřebu, dále také odhaduje počet obyvatel žijících na

oppidech, např. na Starém Hradisku na 5000 jedinců (*Böhm 1946*, 58, 60). V roce 1946 publikoval J. Filip práci o keltském hospodářství, ve které uvádí, že technické výtvarky keltské civilizace ukazují na vyšší životní úroveň a pokročilejší dělbu práce. Vyspělá řemesla musela mít nutně také společenské důsledky, tak je možné předpokládat existenci vrstvy hornické, hutnické, řemeslné, umělecko-průmyslové a obchodní a jistě také politicky a vojensky vládnoucí. Všechny tyto složky společnosti musely být vyživovány zemědělci, kteří byli nuceni zvyšovat produkci (*Filip 1946*, 22-23).

Podle J. Filipa lze keltské hospodářství v období oppid charakterizovat několika základními znaky: došlo k zvýšení počtu výrobních středisek a dílen; dochází k rozvoji mincovnictví, jehož počátek mohl podle Filipa nastat již před rokem 125 př.n.l.; ozbrojená vrstva ztrácí mocensko-společenský charakter a stává se ochráncem hospodářství; vznikají oppida mocenského, výrobního a ústupového charakteru; keltská obchodní expanze zasahuje do Zakarpatí, Polska a Německa, kde se stala podnětem k vlastní výrobě. J. Filip se domnívá, že je možné uvažovat o odchodu specializovaných řemeslníků-výrobců do cizího prostředí, kde zakládali nová produkční centra, v této souvislosti zmiňuje Krakovsko (*Filip 1956*, 316).

J. Filip dále uvádí, že: „Již ve starší době byla keltská oblast spojena se vzdálenými zeměmi, poněvadž Francií a jižním Německem vedly důležité dálkové spoje.... Archeologická situace naznačuje, že v době laténské a zvláště v mladší její polovině byl dálkový obchod dobře organizován“ (*Filip 1963*, 108). Podle J. Filipa se oppida na našem území shodují „strategickou polohou nad vodními toky, podél kterých, nebo nad nimiž probíhaly významné dálkové cesty, spojující Čechy s Podunajím a adriatickou oblastí, jak o tom svědčí některé importy na oppidech. O tom, že k transportu zboží bylo používáno i soumarů jižního původu, svědčí nálezy oslích kostí na Závisti“ (*Filip 1972*, 141).

V souvislosti s laténským obdobím se všeobecně hovoří o společenském, hospodářském a kulturním rozvoji. Podobné představy o keltském hospodářství jako J. Filip sdílí také E. a J. Neústupný. Uvádějí, že řemeslníci byli soustředěni na oppidech, kde byli v úzkém vztahu s vládnoucí vrstvou, řemeslnická výroba

pak byla umožněna zproduktivněním zemědělské výroby, na kterou zpětně působila. Rozlišují také organizaci obchodu vnějšího, čili dálkového, a vnitřního. První zaznamenal dle jejich názoru rozvoj zejména v pozdní době laténské, kdy na naše území kromě již zmiňovaného jantaru a vína, proudily hlavně luxusní předměty jako kovová zrcadla, lékařské a psací náčiní. Tento obchod byl s největší pravděpodobností výměnný. Naopak právě vnitřní obchod, tedy obchod s běžnými řemeslnými výrobky, se stal impulzem k ražbě mincí. E. a J. Neústupný se domnívají, že „množství dosud nalezených mincí a jejich formální rozvitost nevyklučují jejich dosti obecné použití jako oběživa..., sloužily jako prostředek thesaurace, není však jasno, zda při své velké váhové i typové variabilitě mohly sloužit jako míra hodnot“, proto na základě nálezů vážek uvažují o jejich vážení a určování hodnoty (*Neústupný, E. a J. 1960, 191 - 192*).

V pravěku Československa uvádí J. Břeň, že archeologicky se vyšší stupeň společenské organizace projevuje v budování prvních měst na našem území. „Tato centra společenského a hospodářského života Keltů slují oppida podle Julia Caesara.... Byla zakládána nikoli jen podle zřetele strategicky – obranného (na výhodných polohách kontrolujících značnou oblast, nebo na křižovatkách důležitých obchodních cest), ale také tam, kde se nalézaly v blízkosti základny surovin“ (*Neústupný et al. 1960, 325*).

Oppidum Staré Hradisko leželo podle J. Břeňe v blízkosti „důležité cesty vedoucí k severu, po níž byl dopravován od Baltu jantar. Množství jantaru... na tomto oppidu dokazuje, že Staré Hradisko bylo překladištěm oblíbené suroviny, tj. stanicí, kam byl jantar dopravován od zdroje a odkud byl rozdělován po okolí“ (*Neústupný et al. 1960, 325*). Dále pak uvádí, že „vysoký stupeň rozvoje výroby a řemesel vyžadoval i vyššího stupně výroby a směny“ (*Neústupný et al. 1960, 327*). V této souvislosti je zajímavé, že J. Břeň používá termínu *směna* jako synonyma ke slovu *obchod*. Této problematice se budeme věnovat v následující podkapitole. V souvislosti s obchodem hovoří J. Břeň o téměř „mezinárodním měřítku“, zmiňuje také směnu keltských výrobků za vzácné suroviny, jako byla sůl, a jiné komodity, např. víno a bronzové nádoby jižní proveniencí (*Neústupný et al. 1960, 328*).

V Pravěkých dějinách Čech se hovoří o obranné, správní, refugiální a hospodářské funkci oppid. Dále pak o obchodě, kterým se na stradonické oppidum dostaly antické gemy a zlomky italských amfor, v souvislosti s těžbou grafitu pak o dálkovém obchodu s touto surovinou. V pravěkých dějinách Čech je dále uvedeno, že impulsem k zavedení vyšších forem směňování a obchodu v keltské společnosti byl bezprostřední styk s řeckými městy, republikánským Římem a helénistickou Makedonií, jejichž některé mince posloužily později jako vzor pro vlastní keltské mincovnictví (*Pleiner - Rybová 1978, 608 - 647*). Výroba byla uskutečňována ve větších sériích, zároveň byla koncentrována do městských aglomerací, její produkty se pak dále směňovaly. Obchod se prostřednictvím mincí uskutečňoval na menší i větší vzdálenosti. To dává možnost předpokládat existenci vrstvy obchodníků, kteří se již neúčastnili výrobního procesu, ale ovládali měnu i zboží (*Pleiner - Rybová 1978, 670*).

O keltském hospodářství se zmiňují také Pravěké dějiny Moravy, uvádí, že v pozdní době laténské dochází k velkému rozmachu výroby a obchodu, zejména pak k zintenzivnění obchodních kontaktů s jihem. Oppida měla městský charakter a byla centry řemeslné výroby a dálkového obchodu (*Podborský a kol. 1993, 402*). Ekonomika keltské společnosti byla provázena místním i dálkovým obchodem. Místní obchod je možné doložit na distribuci místřínské keramiky, s obchodem pak také souvisejí nálezy zlatých mincí. V pozdní době laténské byla Morava centrem dálkové směny zboží se vzdálenými oblastmi, významnou roli hrálo zejména oppidum Staré Hradisko ležící na pozdější jantarové stezce (*Podborský a kol. 1993, 415 - 416*).

Otázkou keltského hospodářství se dále zabývají P. Drda a A. Rybová. Podle jejich názoru bylo hlavním způsobem obživy obyvatel oppid zemědělství. Dvorce nacházející se na oppidech sloužily jako zemědělské usedlosti, kde se uplatňovala podomácká výroba. Není však jisté, jestli některý druh výroby nepřesahoval produkci potřebnou k domácí spotřebě. P. Drda a A. Rybová se domnívají, že je možné uvažovat o výrobě textilií z vlny a lnu a jejich případné směně na místním trhu, nebo také o distribuci mouky, protože rotační mlýny potřebné k jejímu zpracování byly přítomny jen na určitém počtu hospodářství

(*Drda - Rybová 1997, 90*). Na základě bohatství nalezeného na dvorcích je pak podle jejich názoru možné považovat obyvatele dvorců za statkářsko-vojenskou elitu (*Drda – Rybová 1995, 608*). Jednotlivá oppida interpretují jako „svěbytné a samostatné správní a hospodářské celky...“, které byly až sekundárně začleněny do určitých nadregionálních vztahů. Tudíž obchodní styky oppid měly pouze okrajový význam (*Drda – Rybová 1997, 113*).

Opačný názor na funkci oppid má V. Salač, který jim přisuzuje „četné centrální funkce v systému politickém i hospodářském“ (*Salač 2006, 35*). Poloha oppid na dálkových cestách indikuje jejich obchodní roli (*Salač 1993, 94*). Za jednu z hlavních funkcí oppid považuje V. Salač organizaci nadregionálních kontaktů a obchodu, vzhledem k jejich lokalizaci do míst s méně vhodným hospodářským zázemím, byla oppida závislá na dovozu zemědělských produktů (*Salač 2006, 35*). Kvůli tomu byla oppida závislá na dobře fungujícím hospodářském systému, který byl nicméně značně labilní, „tím labilnější, čím více lidí bylo odtrženo od zemědělské produkce. Systém v sobě skrýval stálé latentní nebezpečí krachu v důsledku, byť jen přechodně, nedostatečné produkce potravin“ (*Salač 1996, 78*). Potraviny tak byly podle V. Salače jedním z hlavních hybatelů směny a obchodu (*Salač 1993, 92; Salač 1996, 74; Salač 2006, 35*).

J. Waldhauser zmiňuje v souvislosti s obchodem masovou poptávku a odbyt švartnových náramků, zlatých mincí a žernovů (*Waldhauser 2001, 86*). Dále pak dokazuje na základě nálezů keltských mincí distribuční schopnosti Keltů ve směně i obchodu. Ražby z území českého masivu směřovaly v pozdní době laténské do všech směrů, nejvíce však do jihozápadního a jihovýchodního sousedství, ve vzájemném kontaktu tam byly zejména různé keltské kmeny, mince se však dostaly i k jiným etnikům (*Waldhauser 1995, 628*).

Keltským hospodářstvím a specializovaným řemeslem se intenzivně zabývá N. Venclová, která mimo jiné předpokládá existenci tzv. industriálních zón, tedy skupin komunit propojených specializovanými výrobními aktivitami, provozovanými na základě monopolního přístupu ke společně kontrolovanému zdroji suroviny (*Venclová 1993, 559-561*).

Dále pak importu předmětů i idejí v rámci dálkových kontaktů (*Venclová 2002*). M. Čižmář se věnuje otázce jižních importů na naše území (*Čižmář 2002 a*), ale zejména hospodářskému systému Starého Hradiska (*Čižmář 2002 b*).

1.2 Definice pojmů

Definice bylo v různých oborech vytvořeno značné množství, avšak univerzálně uznávané vymezení pojmů obchod a směna neexistuje. Za obchod tak může být považována jakákoli směna, nebo pouze směna uskutečněná za peníze. Je tedy otázkou jak pracovat s termíny obchod a směna, někteří badatelé (např. *Salač 2006*, 34) je považují za synonyma, podle jiné koncepce je potřeba jejich oddělení.

Ve všeobecné encyklopedické literatuře není vymezení těchto dvou pojmů zcela jasné, např. Encyklopedický slovník uvádí, že obchod je „směna komodit mezi jednotlivci nebo skupinami, která se odehrává přímo – prostřednictvím výměnného obchodu nebo nepřímo – prostřednictvím peněz. Obchod napomáhá rozšíření rozsahu komodit disponibilních pro spotřebu a specializaci výrobní činnosti“ (*Bradnová 1993*, sv. 4, 763). Všeobecná encyklopedie Diderot vymezuje obchod jako „směňování komodit mezi jednotlivci či jejich skupinami, a to buď přímo (výměnný obchod, naturální směna), nebo prostřednictvím peněz“ (Encyklopedie Diderot, sv. 5, 417). Směnu pak jako „proces výměny zboží za jiné zboží, resp. peníze, kdy se mění majitel zboží na trhu. Základem procesu směny i jednotlivých směných aktů je dělba práce.“ (Encyklopedie Diderot, sv. 7, 185). Malý Ottův slovník naučný pak definuje obchod takto: „v širším slova smyslu jest každý druh výměny zboží za účelem ukojení potřeb, v užším smyslu výměna zboží po živnostensku, za účelem opětovného prodání jich, jest prostředníkem mezi výrobcem a spotřebovatelem, podle potřeby rozděluje zboží dle místa, a času“ (*Šubert 1906*, 303), směna je pak popisována následovně: „v obecném životě tolik, co výměna naturálií bez zprostředkování peněz“ (*Šubert 1906*, 731).

Z ekonomického hlediska je obchod „směňování komodit mezi jednotlivci, resp. skupinami jednotlivců, které probíhá buď přímo prostřednictvím naturální směny, nebo nepřímo s využitím peněžního média. Přínosy obchodu spočívají v rozšiřování okruhu komodit sloužících ke spotřebě a ve specializaci výrobních činností. Bez obchodu by jednotlivec, resp. skupina jednotlivců, musel uspokojovat své potřeby pouze z vlastních zdrojů. Dobrovolný obchod umožňuje

dělbou práce, z níž mohou mít prospěch všichni účastníci“ (*Pearce a kol. 1994*, 268), směna je pak „způsob oběhu statků a služeb, předpokládající ocenění, jednání, dvoustrannou dohodu a transfer mezi stranami“ (*Echaudemaison a kol. 1995*, 292.), směna je „základem jakéhokoli společenského života, odmítnutí směny je nepřijatelné, postavilo by jednotlivce mimo lidské společenství. Směna byla pojímána klasickými ekonomy jako základ života ve společnosti. Implikuje pojem reciprocity, ale také komplementarity, jak uváděl A. Smith: „Dejte mi to, co potřebuji, a budete mít ode mne to, co potřebujete vy sami.““ (*Teulon 1995*, 89). Naturální směnou se pak rozumí „směna statků a služeb přímo za jiné statky a služby bez použití účetní jednotky nebo prostředku směny. Úspěšná transakce vyžaduje existenci párové shody potřeb (*Pearce a kol. 1994*, 251). Prostředek směny je „každé aktivum nebo předmět, který plní zprostředkovací funkci v procesu směny, každá věc, kterou prodávající přijímá výměnou za nabízený statek nebo službu, a to nikoli pro vlastnosti věci..., nýbrž proto, že tato věc může být použita při další směně, tj. k nákupu čehokoli jiného..... Vystupovat v roli prostředku směny náleží k prvořadě funkci peněz, historicky tuto funkci plnila řada předmětů nebo komodit“ (*Pearce a kol. 1994*, 333).

Ze sociologického pohledu je směna charakterizována jako „ekonomická transakce; přesun zboží nebo služeb oplátkou za poskytnutí nějaké jiné protihodnoty“ (*Jandourek 2001*, 218).

Podle C. Renfrewa a P. Bahna je směna „co se týká hmotného zboží a komodit téměř totéž co obchod. Ale směna může mít daleko širší význam, jestliže je sociology užívána k popisu mezilidských kontaktů, takže veškeré sociální chování může být považováno za výměnu zboží, jak hmotného tak nehmotného. Směna v tomto širším smyslu zahrnuje také směnu informací,... které zahrnují myšlenky, symboly, invence, úsilí a hodnoty“ (*Renfrew – Bahn 1996*, 335 - 336).

Nicméně „v některých případech je vhodné rozlišovat mezi vnitřní směnou, která se odehrává uvnitř určitého společenství, a vnější obchodem nebo směnou, kde je zboží přepravováno na mnohem větší vzdálenosti, a přesunuje se z jedné sociální jednotky do druhé. Užíváme-li termín „obchod“, máme na mysli většinou vnější obchod. Ale pokud uvažujeme o vztazích uvnitř společnosti, ať už

zahrnujících informace nebo zboží, dáváme přednost užívání terminologie sociální před obchodní. Ale rozlišení mezi těmito dvěma úrovněmi směny není vždy zcela zřejmé“ (*Renfrew – Bahn 1996*, 336).

Je zřejmé, že C. Renfrew považuje obchod a směnu za synonyma, pro jejich vymezení používá k definici K. Polanyiho: „the mutual appropriative movement of goods between hands“ (*Renfrew 1984*, 86).

Nicméně již M. Mauss² upozornil na skutečnost, že výměna zboží se může často odehrát ve formě daru a že v tomto případě se nejedná o čistě ekonomickou transakci, ale že velmi významná je i role sociální. S podobnou teorií se můžeme setkat i u dalších antropologů, např. Malinowského³.

Na směnu ve významu přesunu hmotného zboží nebo lidí mezi skupinami nebo jednotlivci je možné z archeologických pramenů pouze usuzovat, klíčové je pak rozpoznání intruzních předmětů nebo vlivů. Avšak lidé i zboží se mohou pohybovat z rozličných důvodů, nesmíme zapomínat, že ne vždy to musí být z pohnutek ekonomických.

Na základě nastíněných definic je zřejmé, že obchod a směnu můžeme nebo nemusíme považovat za synonyma, záleží, k jaké definici se přikloníme. A tak zdánlivě jednoduché rozdělení obchod – za peníze, směna – za naturálie, které by se zdálo na první pohled logické, nemusí být tím nejlepším řešením pro kontext doby laténské. Otázkou je, jestli obchod a směna mají ve vývoji společnosti stejný statut či nikoliv, jestli se na společnost, která provozuje pouze směnu a nikoli obchod automaticky nedíváme jako na společnost méně rozvinutou a naopak na obchodující společnost jako na tu rozvinutější. Vzhledem k tomu, že by při rozdělení významu obchodu a směny mohlo dojít ke zkreslení pochopení celého procesu, jeví se mi jako vhodnější v následujících kapitolách vycházet z koncepce, která považuje obchod a směnu za synonyma.

² Mauss, M. 1999: Esej o daru, podobě a důvodech směny v archaických společnostech. Praha

³ Malinowski, B. 1996: Argonauti západního Pacifiku. Praha

1.3 Písemné prameny

Při zkoumání obchodu v době laténské je nutné nezapomínat na písemné prameny a na jejich výpovědní hodnotu. Bohužel písemné prameny týkající se keltského hospodářství jsou ojedinělé a často neúplné. Další problém může představovat fakt, že autoři měli tendenci zachycovat věci, které považovali za zajímavé, nebo které se týkaly oblasti jejich zájmu subjektivně, to může mít za následek zkreslení situace. Je také potřeba si uvědomit, že jedním z hlavních nedostatků písemných antických pramenů je absence absolutních čísel, číselné údaje jsou často uváděny jen srovnáním.

D. Timpe (1985) popisuje, že v antických písemných pramenech je možné rozlišit tři zásadní přístupy k problematice obchodu barbarského obyvatelstva. Za prvé, může být obchod chápán jako měřítko lidského vývoje a civilizace, příkladem je Caesarův výrok, že nejstatečnější z Gallů jsou ti, kteří se nejméně setkávají s obchodem⁴. Druhý přístup souvisí se zvyky, již Poseidonios zaznamenal, že Gallové jsou známí svou zvědavostí, Caesar⁵ upřesňuje, že zvyklostí Gallů je sbíhat se okolo cizích obchodníků a vyptávat se na novinky. Třetí přístup vychází z geografického pozorování světa a krajiny, např. Strabon⁶ uvádí, že řeky v Galii jsou velmi výhodné pro transport zboží, které tak může být přepravováno od jednoho moře k druhému, jen s omezeným transportem po souši (Timpe 1985, 258).

Písemné prameny poskytující informace o keltském hospodářství pochází většinou z Caesarova a Augustova období, částečně je možné je doplnit také např. o pasáže z děl Polybia (*Historiai*) a Livia (*Ab Urbe condita libri*). Informace obsažené v Pliniovi (*Naturalis historia*) jsou částečně zkresleny skutečností, že autor měl před očima hospodářský systém římské republiky. Problémem však zůstává, že i když antické prameny obsahují určité informace týkající se keltského hospodářství, jedná se většinou o zmínky značně fragmentární. D. Timpe uvádí

⁴ Zápisky o válce galské I, 1

⁵ Zápisky o válce galské IV, 5

⁶ Geografika IV, 177

příklad, kdy etruský obchod s Kelty může být doložen jen archeologickými metodami, v písemných pramenech není zmiňován (*Timpe 1985, 279*).

I při zvážení veškerých nedostatků, které přináší využití písemných pramenů v otázce keltského hospodářství, je potřeba si uvědomit, že archeologické prameny vypovídají o situaci již dávno minulé, je tedy bezesporou výhodou písemných pramenů, že danou situaci zachycují s menší časovou prodlevou. Již zde bylo řečeno, že ke všem archeologickým nálezům není možné dohledat jejich písemné prameny a naopak ne všechno zboží zmiňované antickými autory je možné archeologicky doložit.

Domnívat se, že písemné prameny poskytují díky menšímu časovému odstupu od zkoumaných událostí přesnější informace, je mylné. Je potřeba vzít v úvahu nejen jejich výše zmíněné nedostatky, ale také zkreslení, ke kterému mohlo dojít ještě předtím, než informace doputovala k samotnému autorovi nebo během následného přejímání dalšími autory. Proto je samozřejmě nezbytné oba druhy pramenů kombinovat a pokusit se tak vytvořit co nejpřesnější obraz minulosti.

1.4 Archeologické prameny

Zamyslíme-li se nad možnostmi a cíli archeologie v oblasti zkoumání obchodu, je nutné si uvědomit jistá omezení, která archeologické prameny přinášejí. Jistě nás napadne, jestli je archeologie schopna zkoumat tak abstraktní pojem jako je obchod, vždyť pro období pravěku není možné uvažovat o existenci dokladů obchodu ve formě nálezů tržišť apod., nicméně existují doklady obchodu ve formě zboží. Bylo by mylné považovat každý předmět, který byl přemístěn z místa své produkce do jiné lokality za předmět obchodu, je nutné nezapomínat na další formy kontaktů jako je např. dar nebo kořist. Můžeme oprávněně předpokládat, že některé z těchto předmětů skutečně doklady obchodu jsou a s jejich pomocí získat informace týkající se směny a obchodu. Je jisté, že při zkoumání obchodu nelze vycházet pouze z archeologických pramenů, pokud je to

možné, je nutné je doplnit prameny písemnými, etnologickými a sociologickými, jistě je důležité vzít do úvahy, s přihlédnutím k pravěké situaci i ekonomickou teorii.

V době laténské se obchodovalo s rozsáhlejší škálou zboží, než je možné doložit přímo na základě archeologických pramenů, antičtí autoři v souvislosti s obchodem zmiňují v kontextu Británie a Galie zejména víno, obilí, otroky, sůl, olej, med, zvířata, luxusní zboží, suroviny, polotovary, textilie a potraviny jako např. solené maso (*Salač 1997, 470*). Je proto zřejmé, že i v kontaktech mezi naším územím a okolními oblastmi je nutné uvažovat o více druzích zboží, než je možné prokázat na základě archeologických nálezů.

Nezbytné je archeologické prameny v kontextu obchodu a směny správně interpretovat, např. cirkulace keramiky představuje často pouze průvodní jev, nikoliv vlastní příčinu obchodních kontaktů, které byly do značné míry motivovány luxusním zbožím, surovinami a potravinami (*Salač 1997, 467*). Na základě archeologických pramenů je obchod s potravinami, zejména pak s obilím, prakticky nedoložitelný, naopak export luxusního zboží je pozorovatelný a zachytitelný velmi dobře, na základě archeologických nálezů by tak bylo velmi snadné sklouznout k interpretaci luxusního zboží jako hlavní hnacího prvku obchodu a obchod s potravinami úplně opomenout.

Je nutné brát ohled na rozdíl mezi tržní a jinými formami obchodu a také analyzovat archeologický materiál v rámci jeho kontextu. Archeologicky zachytitelnými důkazy obchodu jsou suroviny, cizí předměty a další cizí materiál. Nepřímé doklady obchodu pak zahrnují nejrůznější ideje, které jde doložit ve formě inovací (*Stjernquist 1985, 65*).

Při analýze směny zboží jsou podle B. Stjernquist (1985) významné tři otázky, objasnění původu směňovaného zboží, popis jeho rozšiřování a rekonstrukce organizace směny. Určení původu zboží je možné např. v případě některých charakteristických surovin, u kovových předmětů může být provenience prokázána analýzou stopových prvků, všeobecně je někdy možné určit původ již hotového zboží na základě srovnávací metody a stanovit tak výrobní centrum, v tomto směru k tomu jsou velmi významné kolky a pečeti. Jak

již bylo řečeno, prokázat zboží z organického materiálu je většinou možné jen nepřímo. Stejný problém se týká i obchodu se solí, která může být doložen nejen na základě přímých nálezů, ale v případě Hallstattu také na základě bohatství jednotlivých hrobů, které je možné považovat za doklad směny (*Stjernquist 1985*, 66-67).

Přes všechna úskalí, se kterými je při zkoumání obchodu na základě archeologických pramenů nutné počítat, představují archeologické artefakty základní pramen poznání pravěkého obchodu, kromě jiného také proto, že pro většinu pravěkého období ani jiné nejsou k dispozici.

2. KONTAKTY A JEJICH FORMY

V době laténské můžeme předpokládat celou škálu kontaktů mezi jednotlivými skupinami, regiony i územími, část těchto kontaktů byla jistě tvořena obchodními vztahy, je však potřeba počítat i s vojenskými aktivitami, kontakty souvisejícími s výrobními aktivitami a také společensko-politickými kontakty (např. dary). Tyto různé formy kontaktů musí být brány v úvahu při interpretaci nálezů, které se dostaly na cizí území. Lang (2002) uvádí, že předměty se na cizí území dostávaly jako výsledek mírového putování, válečná kořist, dary a samozřejmě jako obchodní artikl (Lang 2002, 12).

Cestováním a mobilitou jednotlivců docházelo k přemísťování předmětů mezi jednotlivými územími. Dokladem mobility jednotlivce může být nálezy částí výstroje nacházejících se v cizím prostředí, mobilita žen je často dokumentována šperky a sponami, mužů na základě výzbroje a zbraní. Dalším vysvětlením výskytu předmětů na cizím území může být kořist. V tomto případě si můžeme položit otázku, jak velký význam se dá připisovat loupežím a kořisti pocházející z válečných tažení, podle A. Langové hrály zřejmě jen okrajovou roli v celkové distribuci předmětů (Lang 2002, 14). Nesmíme zapomínat také na formu kontaktů v podobě vybírání daní, které B. Stjernquist dává do souvislosti s kořistí (Stjernquist 1985, 64).

Další formu kontaktů představují dary, důležité poznatky o významu darů v archaických kulturách a společnostech můžeme najít v díle M. Mause (1999). Zdálo by se logické, že hlavním rozdílem mezi obchodem a darem, je skutečnost, že dar nevyžaduje protihodnotu, ve skutečnosti tomu je ovšem jinak, přijetím daru vzniká povinnost určité formy jeho splacení. Tato navrácená hodnota musela být v některých společnostech dokonce vyšší, než byla hodnota původního daru. Dar mohl být splacen směnou za jiný cenný předmět (keimélia)⁷, nebo ve formě

⁷ Pojem keimélia nacházíme běžně v Homérových eposech – v ostatní literární próze je téměř neznámý. Jsou jím označovány vzájemné dary mezi hrdiny nebo velmoži, které mají připomínat určitou událost a současně zavazují obě strany k dodržování vzájemných ujednání. Jsou to převážně vyjímečné předměty, které jsou uchovávány po mnoho generací a činy nebo události s nimi spojené jsou nadále ústně tradovány. To svědčí o jejich původu v době, kdy ještě

protislužby. Dokud nedošlo k reciprocitě (což mohlo být v některých případech velmi obtížné), existoval mezi oběma stranami dluh a obdarovaný byl darujícím zavázán (Venclová 2002, 73). Zvyk obdarovávání hrál velmi významnou roli, darovány bývaly velmi cenné předměty, které nejen vytvářely závazky mezi oběma stranami, ale také ukazovaly na význam a prestiž darujícího i obdarovaného (Lang 2002, 14).

Nejčastější formou kontaktů, které byly příčinou výskytu cizích předmětů na lokalitách, jsou obchodní kontakty, na obchod je možné nahlížet jako na cílenou reciproční směnu předmětů, jejichž cena je akceptována oběma stranami (Venclová 2002, 72). Směna nebo obchod značí, že se zboží přemísť z jedné rukou do rukou jiných, což je samozřejmě obousměrný proces. Všeobecně je možné rozlišovat vnitřní a vnější směnu. Podle rozdělení Karla Polanyiho (1957) existují tři základní typy směny (obr. 1): reciprocita, redistribuce a směna na trhu. K reciprocitě dochází mezi jedinci stejného postavení. Systém reciprocity je podobný výměně darů, reciprocita může být dělena na pozitivní (v tomto případě se hovoří o štědrosti, tato forma se většinou týká blízkých příbuzných apod.), vyváženou (mezi jedinci, kteří se dobře znají v předem daném sociálním kontextu) a negativní (jeden z účastníků směny se snaží získat víc, než jeho partner, většinou k ní dochází mezi jedinci, kteří si nejsou sociálně blízcí nebo mezi cizinci). Redistribuce počítá s kontextem centrální organizace, předměty jsou posílány do organizačního místa a následně redistribuovány. Tento typ směny je typický pro centrálně organizované společnosti, jako jsou náčelnictví a státy. V případě redistribuce se jedná o vnitřní směnu. Třetím typem je směna na trhu, která zahrnuje nejen centrální místo, kde se koná trh, ale také sociální vztahy mezi účastníky. Cena zboží bývá určována na základě vyjednávání a smlouvání. Trhy jsou často vnitřního charakteru, odehrávají se uvnitř určité společenské jednotky,

neexistovaly písemné formy uzavřených paktů. S tím souvisí i pojem *xénia*, který vyjadřuje vzájemné vztahy smluvních stran. Závazky stvrzené pomocí keimelií byly paltné i pro následující pokolení. Podobnou formu výměny darů zmiňuje Caesar v Galii (Fischer 1973, 436-59).

trhy ale mohou také hrát roli tzv. port of trade⁸ (*Polanyi 1957, Polanyi 1963, Renfrew – Bahn 1996, 338*).

A. Lang (2002) zdůrazňuje, že v souvislosti s dálkovými kontakty musí být jmenován přímý i sukcesivní dálkový obchod, první typ je charakterizován přímým importem zboží na dané území, podmínkou bylo, aby daná osoba věděla kam směřovat a kdo nebo co ji na konci cesty čeká, zda osoby, které jejich zboží odkoupí a dále přerozdělí, či tržiště, kde mohly být uskutečněny obchody. Při druhém typu se zboží dostávalo ke svému cílovému majiteli postupně (*Lang 2002, 12-13*).

Pro správné pochopení obchodních aktivit jsou velmi důležité jejich prostorové aspekty. C. Renfrew (1984) vymezuje deset typů směnných kontaktů (*obr. 2*): přímý přístup, recipocitu na domácí základně, recipocitu na hranicích, sukcesivní obchod, směnu na centrálních místech, která může mít podobu redistribuce, nebo směny na trhu, nezávislý obchod pomocí zprostředkovatelů, dále pak obchod pomocí emisarů, směnu v rámci koloniální enklávy nebo obchodního přístavu. I když neplatí, že tyto modely se budou ve společnosti vyvíjet jeden z druhého, je zřejmý postupný vývoj, kdy první model zachycuje nejjednodušší typ. Jednotlivé modely se však neliší pouze stupněm svého vývoje, ale také vzdáleností, kterou v jejich rámci musí zboží urazit, nebo také tím, jestli umožňují kromě výměny předmětů také výměnu informací. V případě sukcesivního obchodu, obchodu pomocí zprostředkovatelů a emisarů, koloniálních enkláv a obchodních přístavů docházelo k transportu zboží na velké vzdálenosti (*Renfrew 1984, 119-122*).

⁸ Port of trade je termín označující ekonomickou instituci, která umožňovala volné setkávání obchodníků z různých politických jednotek a volné sjednávání cen zboží. Vznik cenotvorných trhů je možné připisovat až pozdějšímu vývoji charakterizovanému konkurencí mezi skupinami kupujících a prodávajících. Port of trade byly často neutrálním územím, představujícím jakousi univerzální instituci zámořského obchodu ještě před tím, než vznikly mezinárodní trhy. Ze Sýrie pochází doklady obchodních přístavů již z 2. tisíciletí př.n.l., z pozdější doby pak z některých řeckých měst v Malé Asii a Černomoří. Port of trade se většinou nacházejí v blízkosti moře či řeky, můžeme je nalézt i ve vnitrozemí, např. Petra (*Polanyi 1963, 30-45*). B. Cunliffe (1993) za Port of trade označuje také některé lokality nacházející se v blízkosti hranice mezi řecko-římským a barbarským světem (*Cunliffe 1993, 226*).

3. TYPY ZBOŽÍ

3.1 Artefakty

3.1.1. Žernovy

Na základě suroviny a kvality zpracování je možné rozlišit dva základní typy žernovů, první skupinu tvoří žernovy s bodovým opracováním povrchu, většinou ze surovin pocházejících z těžebních center Oparna – Malých Žernosek a Kunětické hory. Ve druhé skupině se pak nalézají hruběji opracované žernovy vyráběné z místních surovin (*Fröhlich – Waldhauser 1989, 41*).

V Čechách tak kromě lokálních dílen, můžeme hovořit o dvou dílnách nadregionálního významu, o Lovosicích a Kunětické hoře (*obr. 3*), které zásobovaly široké okolí. Stojí za povšimnutí, že jejich distribuční okruhy se částečně překrývaly. Nálezy ze Soběsuk ukazují, že žernovy sem byly dováženy zejména z Lovosic, vzdálených cca 50 km vzdušnou čarou, vyskytují se však zde i nálezy z kunětické dílny vzdálené 175 km vzdušnou čarou. V. Salač (2006) předpokládá, že vzhledem k hustotě osídlení v severních Čechách se zdá jako pravděpodobné, že se do Soběsuk produkty z obou hlavních dílen dostaly postupným obchodem přes lokální místa směny. Výskyt žernovů na sídlištích jako jsou Soběsuky a Radovesice pak dokládá, že tyto mlýnské kameny byly běžnou součástí každého sídliště (*Salač 2006, 44*).

Pro oblast severozápadních Čech (*obr. 4*) vypracovali J. Fröhlich a J. Waldhauser (1989) model výrobních vztahů. Výroba žernovů měla dvě základní fáze, první zahrnovala těžbu suroviny a její hrubé opracování do diskovitého tvaru v oblasti Oparna – Malých Žernosek. Takto opracovaný kámen pak byl přemístěn do 4-6 km vzdálených dílen v Lovosicích, kde byl polotovar plošně opracován, a byly zhotoveny otvory pro osu. Zajímavá je otázka, kým byla celá výroba řízena a prováděna, J. Fröhlich a J. Waldhauser se domnívají, že můžeme uvažovat o organizaci prostřednictvím majetkové nebo rodové aristokracie, v případě první

fáze výroby pak předpokládají vyčlenění (možná pouze sezónní) členů komunit z okolí Oparna – Malých Žernosek nebo z lovosické sídelní aglomerace. Během druhé fáze pak uvažují o roli specializovaných (možná opět jen sezónně) kameníků z lovosické aglomerace. Finální výrobky pak byly z Lovosic distribuovány ke spotřebitelům a to až do vzdálenosti přesahující 100 km, ve většině případů však 10 – 40 km (*Fröhlich – Waldhauser 1989, 47*).

V případě Kunětické hory Ch. Cumberpatch (1995) uvádí, že podobný model nebylo možné vypracovat vzhledem k nedostatečnému množství informací. Zatímco výroba rotačních mlýnských kamenů byla v severní polovině Čech spíše centralistického charakteru, v jižních Čechách pak Ch. Cumberpatch uvažuje spíše o výrobě v lokálních dílnách (*Cumberpatch 1995, 71*).

J. Fröhlich a J. Waldhauser (1989) se domnívají, že cena žernovů se mohla zvyšovat s narůstající vzdáleností od místa jejich výroby (*Fröhlich – Waldhauser 1989, 44*). Zde stojí za zmínku podobná paralela s antickým světem, pro který J. Kunow uvádí, že cena lisu na olej se přepravou o 100 km zvýšila o 60% (*Kunow 1983, 53*). Blíže se však tématu přepravy budeme věnovat v kapitole o dopravě. Je zřejmé, že situaci na našem území nemůžeme srovnávat s antickým světem, nicméně pro vytvoření jisté představy nám poslouží. Ani toto předpokládané zvýšení ceny snad nezpůsobovalo, aby byl dovoz rotačních mlýnských kamenů z kvalitnější suroviny pro jednotlivce či skupiny nedostupný.

Poměrně vysoký výskyt žernovů z lovosické dílny je pozorovatelný na oppidech Stradonice, Závist a Hrazany (*Fröhlich – Waldhauser 1989, 44*). Stejná situace je na oppidu Staré Hradisko, kde pouze 2,8% mlýnských kamenů bylo vyrobeno z místní suroviny, největší část pak pocházela z kunětické dílny (44,7%), dále se vyskytují produkty ze surovin z Boskovické brázdy, z lovosické oblasti a také z dílen v rakouském Burgenlandu (*Čížmář – Leichmann 2002*). Tato skutečnost naznačuje, že obyvatelé oppid byly schopni vyrábět žernovy z místních surovin, ale upřednostňovali dovoz kvalitnějších výrobků. V. Salač pak předpokládá, že obchod alespoň mezi Starým Hradiskem a Kunětickou horou byl trvalého charakteru. Vezmeme-li v úvahu relativně vysokou hmotnost mlýnských kamenů, byl jejich transport jistě obtížný, důležité je si uvědomit, že kontakty

mezi Čechami a Moravou vedly přes neosídlenou Českomoravskou vrchovinu (Salač 2006, 45).

Vzhledem k tomu, že se rotační mlýnské kameny nacházejí i na sídlišťích pouze agrárního charakteru, se V. Salač domnívá, že tato sídliště poskytovala jako protihodnotu potravinu, v tomto případě by bylo možné nálezy žernovů na těchto sídlišťích považovat za doklad obchodu s potravinami (Salač 1996, 64). Je tedy zřejmé, že žernovy byly běžně převáženy mezi jednotlivými regiony a to často i na vzdálenost větší než 100 km (Salač 2002, 23).

3.1.2 Keramika

Keramika se vyskytuje na všech laténských lokalitách, jedná se jak o místní produkci, tak o zboží dovezené z jiné dílny. V případě místní výroby se jeví jako pravděpodobné, že keramika byla vyráběna z místních surovin. Materiál pro výrobu keramiky byl tedy běžně dostupný, jedinou výjimku tvořila tzv. grafitová keramika, protože naleziště grafitu jsou místně omezena.

Významná ložiska grafitu jsou poblíž Pasova v Bavorsku, v okolí Českého Krumlova v jižních Čechách, dále pak v Dolním Rakousku a na jižní Moravě. Většina grafitové keramiky v Čechách pochází z oblasti jižních Čech, tedy z okolí oppida Třísov. Etnografické paralely naznačují, že při získávání hlíny i ostřiva, je vzdálenost, kterou je nutné při této činnosti urazit, prakticky stejná, obvykle se jedná o vzdálenost okolo 1-25 km (Cumberpatch 1995, 72). Je tedy velmi zajímavé, že v případě grafitové keramiky (obr. 5), je tomu jinak, vzhledem k jejímu rozšíření, ale také nálezům surového grafitu a nádob lokálních tvarů, při jejichž výrobě byl grafit použit, je zřejmé, že grafit i grafitová keramika byly součástí rozsáhlých regionálních a nadregionálních kontaktů. Je možné předpokládat, že značná část těchto kontaktů byla obchodních.

Grafitová keramika se začíná na našem území vyskytovat ve velkém měřítku ve stupni LT C1, i když z předchozích období pochází také určité množství nálezů. J. Waldhauser (1992) definuje dva způsoby šíření grafitové

keramiky. V případě prvního byl získán grafit, ten byl následně přepraven ještě ve formě suroviny a až na místě určení byl použit pro výrobu grafitové keramiky. Druhý model počítá s těžbou grafitu a výrobou keramiky v jednom regionu, předmětem obchodu pak byly již hotové nádoby, které se dostávaly ke spotřebitelům. J. Waldhauser se domnívá, že není příliš podstatné, který z těchto modelů byl používán častěji, jako výhodnější se zřejmě jeví obchod s již hotovými výrobky. J. Waldhauser na základě prostorové distribuce grafitové keramiky hovoří o třech zónách rozšíření⁹ (obr. 6), na lokalitách datovaných do období LT B2 až LT D1 se počet nalezené grafitové keramiky snižuje směrem od jihu na sever (Waldhauser 1992, 378-380). Je zajímavé, že v souvislosti s grafitovou keramikou na oppidu Manching, v jehož blízkosti se nevyskytují ložiska grafitu, se mimo jiné hovoří o grafitové keramice z Čech a Moravy (Gebhard 1995, 112).

Z českých oppid dosud nepochází žádný nález hrnčářské pece (Drda – Rybová 1995, 610), na Moravě byly nalezeny dvě pece vertikálního typu na Starém Hradisku (Čížmář 2002 b, 38). Vysvětlením by mohla být jejich lokalizace na okraji osídlení nebo dokonce mimo něj, tomu ale podle Cumberpatche (1995) odporuje fakt, že většina nalezených hrnčářských pecí z opevněných i neopevněných lokalit se nenacházela na periferiích sídlišť (Cumberpatch 1995, 75). Doklady pecí pochází např. z Lovosic, Lhotky n. L. a Dolních Břežan (obr. 7).

Malovaná keramika se objevuje na konci stupně LT C2 a mizí ve stupni LT D2. Pro střední Čechy byla typická výzdoba pomocí vosku, pro oblast středních a západních Čech to pak byly vhlazované linie. Ch. Cumberpatch rozděluje keramické výrobky do tří skupin, centrem první skupiny produkce byly Stradonice, které zásobovaly severozápadní, střední a zřejmě i východní Čechy. Druhá skupina je spojována se Starým Hradiskem. Třetí je pak dávana do souvislosti s oppidem Třísov a jižními Čechami (Cumberpatch 1993, 83).

⁹ Zóna a – v oblasti okolo 50 km od místa výskytu grafitu, v této oblasti tvoří grafitová keramika 20% až 57% nálezů. Zóna b – v radiu 50-100 km od ložisek grafitu, grafitová keramika je zastoupena 3-12%. Zóna c – ve vzdálenosti 100 až 170 km od grafitových ložisek, výskyt grafitové keramiky je pod 3% (Waldhauser 1992, 380-381).

Ch. Cumberpatch (1995) usuzuje, že tyto zóny mohou být interpretovány jako výsledek centralizované výroby a následných postupů směny (Cumberpatch 1995, 72).

V. Salač se domnívá, že jemná keramika byla v severozápadních Čechách vyráběna jen na několika výrobních místech, která pak zásobovala ostatní území, naopak hrubá keramika vznikala v každém regionu, dokonce možná na každém sídlišti (Salač 1996, 65-66). V. Salač vychází z výzkumů v SZ Čechách, které prokázaly, že jemná keramika, zde byla vyráběna na jednom až dvou výrobních střediscích (např. Lovosice), nachází se však na každém sídlišti¹⁰ v oblasti, její výskyt tedy dokládá napojení sídlišť na regionální obchodní kontakty. Navíc téměř na všech prozkoumaných sídlištech byla nalezena grafitová keramika, na některých lokalitách se pak podařilo zachytit středočeskou struhadlovitě drsněnou keramiku, šedou zrnitou keramiku ze Závisti a Stradonic i malovanou keramiku. Výskyt těchto typů keramiky dovezených i ze vzdálenosti několika desítek kilometrů, nasvědčuje tomu, že tyto lokality měly možnost účastnit se nadregionálních kontaktů (Salač 2002, 25).

P. Drda a A. Rybová (1998) jsou k obchodu a směně keramiky spíše skeptičtí. Uvádějí, že směnu hrncířských výrobků nelze přeceňovat, argumentují skutečností, že na oppidu Stradonice, které bylo významným hospodářským centrem, bylo nalezeno 2,4% grafitové keramiky, na Závisti přibližně 1%. Hlavní roli v šíření keramiky přisuzují místním tržištím, obchod v rámci dálkových nebo nadregionálních kontaktů považují spíše za omezený (Drda – Rybová 1998, 159).

Je tedy otázkou, jak velký význam lze připisovat prostorovému rozšíření keramiky, jestli je možné se spoléhat na výskyt různých typů keramiky na jednotlivých lokalitách, nebo dát přednost procentuálnímu vyjádření, které může naznačovat, že objem obchodované keramiky v rámci regionálních či nadregionálních vztahů, nebyl tak významný. Je třeba si uvědomit, že pokud se i na agrárních lokalitách vyskytuje importovaná keramika (ať už se jedná o grafitovou, malovanou či jiný typ), je nutné její výskyt nějakým způsobem

¹⁰ Její počet se pohybuje v rozmezí 2,4% až 24,4 % v lokalitě její produkce – Lovosicích (Salač 2002, 25).

objasnit, v tomto okamžiku se jeví jako nejpravděpodobnější, že to byly právě regionální a nadregionální kontakty, které umožnily její rozšíření i do značně vzdálených oblastí. Malé zastoupení importované keramiky na některých lokalitách, je snad možné v některých případech odůvodnit nedostatečným stavem bádání nebo nevýhodnou polohou lokality v rámci dálkových kontaktů¹¹.

3.1.3 Sapropelitový šperk

Sapropelit patří mezi materiály, které byly v pravěku a v protohistorickém období užívány k výrobě ozdob, byl vyhledáván nejen pro svou snadnou opracovatelnost, ale je pravděpodobné, že mu byla připisována i ochranná, magická či symbolická moc (Venclová 2001, 34). Fenomén zvláštního významu černé barvy se vyskytuje od pravěku, přes antiku až po moderní dobu (Venclová 2002, 76). Na našem území je časté užívání termínu „švartna“, který označuje specifický sapropelit pocházející z nadloží Kounovské sloje ve středních Čechách. Dalším typem sapropelitu na našem území je kenel-boghedový typ z Nýřanské sloje v západních Čechách (Venclová 2001, 34).

Na výskytu sapropelitových náramků a prstenů jsou dobře doložitelné kontakty mezi sídlišti a regiony, protože švartna kounovského typu se nachází prakticky pouze na severozápad od Prahy v okolí měst Slaný a Mšec. Dílny na zpracování švartny byly lokalizovány ve vzdálenosti maximálně 9 km od zdroje suroviny a to často na sídlištích, kde probíhalo také zpracování železa. Mezi místa zpracování švartny patří např. Mšec, Mšecké Žehrovice a Tuchlovice (Venclová 2001; Cumberpatch 1995, 71).

V případě Mšeckých Žehrovic hovoří N. Venclová o produkci stovek kusů švartnových kruhů (dle odhadů 1276 kruhů), experimenty ukazují, že výroba jednoho náramku trvala okolo osmi hodin (Venclová 1998, 183). N. Venclová uvádí, že pro výrobu bylo možné používat jak čerstvě vytěženou horninu, tak i

¹¹ Nevýhodná geografická poloha v rámci dálkových kontaktů by však jistě nepřipadala v úvahu pro oppida Stradonice a Závist.

starší materiál, proto se dá předpokládat, že mohl být využíván také sapropelit sebraný na povrchu (Venclová 2001, 36). Zdá se pravděpodobné, že při výrobě sapropelitových šperků můžeme hovořit jen o částečně specializovaných řemeslnících, kteří nebyli osvobozeni od jiných produkčních aktivit. Komunita sídlící v Mšeckých Žehrovicích nebyla zřejmě příliš početná a tak se produkci švartnových šperků věnovalo jen několik jedinců. Jak dlouho zde byla švartna zpracovávána je obtížné určit, pravděpodobně je možné uvažovat v kontextu několika sezón nebo let¹² (Venclová 1998, 183).

Černé sapropelitové (nejčastěji se jedná o typ Kounov) šperky jsou v Čechách, na Moravě a ve Slezsku podle hrobových nálezů datovány do období LT B2b až LT C1b (Venclová 1998, 167). Již hotové výrobky byly z oblasti v okolí Kounovské slaje distribuovány do dalších regionů, v Čechách byly dosud nalezeny na cca 89 pohřebištích a 10 sídlištích, často se také nalézají i v širším středoevropském kontextu (Salač 2002, 22). Díky jedinečnému původu jsou švartnové šperky nalezené mimo výše popisovanou oblast Mšece a Mšeckých Žehrovic dokladem regionálních či nadregionálních kontaktů (obr. 8).

Sapropelitové náramky však mohou poskytnout ještě další důkaz kontaktů. Ve stejné době, kdy byly švartnové kruhy vyráběny na našem území nebo možná o trochu později se můžeme setkat se vzhledově totožnými černými kruhy vyráběnými z místních břidlic také v západní Evropě, je zajímavé že technika opracování se prakticky neliší. Černé náramky tak mohou být dokladem přenesení výrobních technik a jejich aplikací na jiný materiál, který disponuje odlišnými mechanickými vlastnostmi, nicméně výsledek v podobě černého kruhu je stejný (Venclová 2002, 76).

¹² Jeden řemeslník by vyrobil oněch předpokládaných 1276 kruhů za 3,5 roku (Venclová 1998, 183).

3.1.4 Sklo

Z doby laténské jsou z našeho území známé skleněné předměty lokální výroby stejně jako předměty importované. V období LT C2 až LT D dochází na našem území k největšímu rozmachu sklářské produkce, za výrobní centra, která zásobovala naše území, je možné považovat např. Stradonice¹³ (*obr. 7*), Staré Hradisko, Manching (*Cumberpatch 1995, 75*) a Němčice nad Hanou¹⁴ (*Venclová 2006*), tedy oppida a výrobní a industriální centra. Je otázkou, jakou roli při výrobě skla hrály lokality, ze kterých pochází početné soubory skleněných předmětů, jako např. Mšec I a Lovosice, Ch. Cumberpatch se domnívá, že v těchto příkladech je nutné o výrobě skla alespoň uvažovat (*Cumberpatch 1995, 75*).

V období LT C1 se objevuje nový typ skleněného předmětu, jedná se o skleněné náramky, které spíše než ze středomořské tradice vycházejí ze západoevropských pozdně halštatských a časně laténských skleněných kroužků. Je pravděpodobné, že skleněné náramky začaly být vyráběny v severoitalském prostředí, odkud pocházejí typologicky nejstarší exempláře. V adriatické oblasti se zřejmě řemeslníci z evropského vnitrozemí mohli setkávat s technologií výroby skla, získat znalosti o jeho výrobě, zajistit dodávky surového skla nebo dokonce přivést skláře na své území. Je však velmi překvapivé, že technika výroby hladkých keltských náramků a později kruhových skleněných perel nemá žádné paralely a proto je nutné předpokládat, že její vznik byl podmíněn potřebami

¹³ Surové sklo pocházející ze Stradonic se podle provedených analýz shoduje se skleněnými předměty nalezenými na oppidu, což dokládá jejich místní výrobu. Zlomky surového skla ze Starého Hradiska podle Ch. Cumberpatcha čekají na bližší prozkoumání (*Cumberpatch 1995, 75*).

¹⁴ Kolekce skleněných předmětů z Němčic nad Hanou se skládá z téměř 400 náramků, kolem 600 skleněných perel, ale také z méně neobvyklých předmětů jako jsou např. prsteny. Množstvím nalezených skleněných předmětů se řadí mezi nejvýznamnější evropské lokality, soubor zde nalezených náramků je druhým největším souborem v Evropě, prvním je kolekce z oppida Manching. Velmi důležitá je také skutečnost, že bylo nalezeno surové sklo a skleněný odpad, jejichž analýzou bylo prokázáno shodné složení se skleněnými perlami a náramky nalezenými na lokalitě, proto jsou jasným dokladem místní výroby. Soubor je možné datovat do období LT C1-LTC2. Obchodní a industriální centrum Němčice nad Hanou je tedy možné považovat nejen za typ lokality chronologicky předcházející oppidům, je také pravděpodobné, že v pozdější době se výroba skla z Němčic nad Hanou přesunula na nově vznikající oppidum Staré Hradisko (*Venclová 2006, 53-55*).

středo- a západoevropského prostředí. V případě skleněných náramků a perel můžeme hovořit nejen o importu jich samotných, ale zejména o importu znalostí jejich výroby (*Venclová 2002, 76*).

N. Venclová uvádí, že společenské postavení výrobců skla je velmi nejasné, je otázkou zda je možné uvažovat o nezávislých řemeslnících, dalším problémem je také otázka jejich etnického původu. Vzhledem k dlouhotrvající produkci hovoří o možnosti, že alespoň v pozdějších obdobích laténské doby bylo sklo vyráběno řemeslníky keltského původu, zatímco v počátečních fázích by snad bylo možné uvažovat o výrobcích pocházejících z jiného etnika (*Venclová 1990, 157*).

Kromě vlastní keltské produkce byl trh se skleněnými předměty zásobován dálkovým obchodem z Itálie, jiných částí Středomoří nebo dokonce z Černomoří, jednalo se zejména o skleněné nádoby, ale také o menší artefakty, např. skleněné perly a skleněné gemy zasazené do prstenů. (*Venclová 1990, 165*). Z pozdní doby laténské pocházejí z našeho území fragmenty tří typů skleněných nádob. První je reprezentován fragmenty mozaikových nádob nalezených na oppidu Stradonice (nejspíše helenistická práce východostředomořské nebo italské provenience) a také na Starém Hradisku, dále se jedná o fragmenty odlévaných nádob, nalezených na Českých Lhoticích, Třísově, Starém Hradisku a Lovosicích. Třetím typem jsou fragmenty nádob z foukaného skla, první exempláře tohoto typu se do střední Evropy dostávají již v pozdní době laténské, jak dosvědčují zlomky z oppida Třísov. Je možné, že také některé zlomky pocházející ze Stradonic, Starého Hradiska a Lhoty – Závisti je možné datovat do období pozdní doby laténské. Zřejmě se jedná o importy z východního Středomoří nebo Itálie (*Venclová 1990, 160-162*).

Skleněné náramky, perly a korále se nacházejí na velké části laténských lokalit na našem území, vzhledem ke své značně centralizované výrobě, jsou proto jedinečným dokladem regionálních kontaktů, a v případě předmětů ze Středomoří a jiných oblastí, pak doklady neregionálního a dálkového obchodu.

3.1.5 Mince

Mincím byl jistě připisován značný symbolický, náboženský a prestižní význam, ve 3.-1. stol. př.n.l. se ražby z našeho území šíří do oblastí středovýchodní, jižní a jihozápadní Evropy. Mezi doklady mincovnictví patří nálezy technické keramiky (např. destičky pro výrobu mincovních střížků, tyglíky a razidla¹⁵).

Zlaté keltské ražby z našeho území pocházejí z období LT C1 – LT D1, o výrobě mincí svědčí nálezy tyglíků (Brníčko, Bořitov, Mistřín, Stradonice, Závist) a keramických destiček s důlky. Mincovnictví se tedy nejprve rozvíjí na neopevněných lokalitách a až později na nově vznikajících oppidech, J. Waldhauser (1995) uvádí, že v prostředí Boiohaema můžeme v době laténské uvažovat o ražbě až statisíců kusů mincí. „Bójské“ mince nalézané mimo naše území jsou cenným dokladem kontaktů mezi jednotlivými skupinami obyvatel a kmeny, tyto kontakty mohly být zajisté obchodní i neobchodní povahy, zdá se ale pravděpodobné, že alespoň část jich byla spojena s obchodní aktivitou (Waldhauser 1995, 619-620).

Na našem území převažuje počet nálezů drobných stříbrných ražeb, jejich převaha nad zlatými mincemi je pozorovatelná i na hospodářsky významných lokalitách jako jsou Závist a Stradonice. Keltské mince pokrývají celou souvisle osídlenou oblast Čech a jen zřídka se nacházejí mimo její hranice. Naopak prostorové rozšíření předmětů importovaných z jihu nepokrývá celou osídlenou oikumenu (Motyková – Drda – Rybová 1984, 149-152). Velmi zajímavé je pak srovnání výskytu spropelitových náramků mimo naše území s výskytem současných zlatých „bójských“ ražeb, J. Waldhauser se domnívá, že tyto předměty podléhaly alespoň na určitém území stejným nebo podobným mechanismům distribuce. Keltské ražby s našeho území se šířily do všech světových stran, nicméně zřejmě převažoval import do jihovýchodních a

¹⁵ Nálezy razidel pocházejí např. ze Starého Hradiska. Vzhledem k prostorovému rozložení nálezů střížků a razidel se jeví jako možné, že výroba střížků byla obyčejnou řemeslnou činností, zatímco vlastní ražba podléhala přísné kontrole určité skupiny lidí (Čížmář 1995, 617).

jihozápadních oblastí. Kontakty byly většinou mezi jednotlivými keltskými kmeny, výjimkou však nejsou ani styky s jinými etniky (*Waldhauser 1995*, 627-628). Na našem území se naopak nachází množství cizích mincí, zřejmě nejvýznamnější soubor pochází z Němčic-Víceměřic, obchodního a industriálního centra z období LT B2-C2. Soubor zde nalezených mincí je nejen největším souborem na Moravě, ale také v celém středodunajském prostoru. Jedná se o mince domácí provenience, keltské importované mince i antické ražby¹⁶ (*obr. 9*), zastoupené mincemi z Kartága, Egypta, Sicílie, Římské republiky Massalie atd. Tyto mince tedy poukazují na hlavní směry obchodu, i když jejich původ může souviset s jinými kontakty (např. keltští žoldnéři ve službách cizích národů)¹⁷. Na lokalitě byly nalezeny zlomky odlévacích forem, zmetky mincí a zlaté ingoty, které nasvědčují tomu, že zde byly mince také vyráběny. Soubor mincí ukazuje na škálu kontaktů (*obr. 10*) zahrnující oblasti jihozápadního Slovenska, Maďarska, Moldávie, Sedmihradská, Galie, Makedonie, Thrákie, Apeninským poloostrovem a Egyptem (*Čížmář – Kolníková 2006*, 279).

Naskytá se otázka, jakou roli hrály mince v rámci keltské společnosti. Již bylo řečeno, že měly značný symbolický, náboženský a prestižní charakter, je však třeba se zamyslet nad tím, jakou roli mohly hrát v samotném hospodářství. Jestli je snad možné uvažovat o keltských mincích v kontextu současného hospodářství a považovat je za všeobecně uznávanou protihodnotu, která byla užívána při obchodních kontaktech. J. Waldhauser (1995) uvádí, že předměty importované na naše území není možné označit jako přímou protihodnotu vyvezených keltských mincí (*Waldhauser 1995*, 627).

O to zajímavější je pak názor K. Motykové, P. Drdy a A. Rybové (1984), kteří na základě absence stříbrných římských mincí na některých významných mincovních střediscích na našem území, a naopak tamějších nálezích importovaných keltských stříbrných mincí, předpokládají, že římské stříbrné

¹⁶ Soubor je tvořen 374 mincemi domácí ražby, 10 cizími keltskými mincemi a 40 antickými mincemi (*Čížmář – Kolníková 2006*, 279).

¹⁷ E. Kolníková vychází z historického kontextu, který ukazuje, že keltští válečníci bojovali během Druhé punské války (218-201 př.n.l.) na straně Hannibala a že se účastnili protiřímských bojů v armádě Filipa V makedonského (*Kolníková 2006*, 61).

mince byly užívány jako zdroj stříbra a byly přetaveny na keltské ražby¹⁸. Rozpor mezi využitím římských a keltských importovaných mincí, pak autoři vysvětlují tím, že keltské mince jednotlivých kmenů byly navzájem uznávány, byly respektovány jako „vžitý prostředek směny“. Sloužily tedy jako dlouhodobý prostředek směny v obchodních stycích mezi jednotlivými keltskými kmeny. Obchodní kontakty s Římskou říší tento dlouhodobý charakter zřejmě neměly (*Motyková – Drda – Rybová 1984*, 153). Pokud bychom tedy vycházely z této teorie, bylo by nutné předpokládat, že v keltském obchodě mince alespoň částečně sloužily jako uznávaná protihodnota. Nicméně k úplnému pochopení role jakou hrály mince v ekonomice posledních století př.n.l. zcela nepostačí, to ovšem nikterak nezpochybňuje skutečnost, že nálezy bójských ražeb mimo naše území a naopak cizích mincí v Čechách a na Moravě (znovu připomeňme jedinečné nálezy mincí z Němčic pocházejících z Kartága, Egypta, Itálie atd) dokládají vztahy s oblastmi mimo naše území, tyto kontakty mohly být ve značné míře kontakty obchodními.

3.1.6 Ostatní importované předměty

Mezi zboží dovážené na naše území patřily také bronzové nádoby, jejichž nálezy většinou pocházejí z českých a moravských oppid. Jednalo se o části picího servisu¹⁹, vědra²⁰, pánve²¹ a také misky, které tvoří součásti jídelního

¹⁸ V této souvislosti je zmiňován fakt, že vzhledem k hmotnosti jednoho denáru (okolo 3,9 g) z něj mohlo být vyrobeno 8-13 kusů drobných keltských mincí (*Motyková – Drda – Rybová 1984*, 153).

¹⁹ Fragmentsy konví typu Kappel – Kelheim a typu Kaerumbaard, kampánské provenience, datované do pol. 1. stol. př.n.l., nalezeny na Stradonicích.

Poháry, jsou nalézány buď celé, nebo pouze jejich ouška, H. Svobodová zmiňuje jejich fragmenty pouze na Stradonicích. Vyráběny byly před polovinou 1. stol. př.n.l. v jižní Itálii a snad i na severu země.

Naběračky, jejichž držadla jsou zakončena ve tvaru psí nebo labutí hlavičky. Datované do pozdní doby laténské.

Cedníky z nichž jsou nejčastěji nalézány fragmenty síta, opěrky pro palec (horní části oušek cedníků) a ouška. Jsou datovány od 2. stol. př.n.l. do dobytí Galie. (vše *Svobodová 1983*, 659 – 668)

servisu ze Stradonic (*obr. 11*). Nejvíce zlomků nádob pochází ze Stradonic a ze Starého Hradiska (*Svobodová 1983, 656 – 677*).

Většinou se jedná o importy z Itálie, zřejmě Kampánie nebo severu země. Datovat je lze do doby pozdně laténské, objevují se v horizontu od poloviny nebo konce 2. stol. př.n.l. Některé z nich jsou během 1. stol. př.n.l. nahrazeny jinými pozdně laténskými tvary, některé přežívají až do doby, kdy jsou vystřídány novými raně císařskými typy (*Svobodová 1983, 674*).

Skupiny dalších importů již nejsou tak hojně zastoupeny, mezi bronzové předměty patří lékařské nástroje²², váhy²³, zrcadla²⁴, spony, prsteny²⁵, dále se vyskytují gemmy²⁶ a předměty ze skla, fragmenty skleněných nádob, včetně kousků tzv. *millefiorového skla*²⁷. Mezi importy můžeme také nalézt psací náčiní, tvoří jej stily a části rámečku, voskové tabulky (*Svobodová 1985, 653 - 668*) a nálezy pečetních pouzder ze Stradonic a Starého Hradiska (*obr. 12*). Jedná se o čtyři předměty, vyrobené z různých materiálů – kosti a bronzu, vlastní pečeti se

²⁰ Vědra s delfínovitou ataší (Eggers 18), kromě Stradonic a Starého Hradiska se nacházejí také na žárových pohřebištích doby římské (Dobřichov – Pičhora, Holubice). Jsou datována do konce 1. stol. př.n.l. a počátku 1. stol. n.l. Dále se vyskytují vědra se srdcovitou ataší (Eggers 19) (*Svobodová 1983, 656 – 658*).

²¹ Aylesfordské pánve (Eggers 130) a pánve typu Dühren – Moosburg, nálezy zřejmě severoitalské provenience pocházejí ze Stradonic a Starého Hradiska. Oba typy pánví byly v 1. stol. př.n.l. u Keltů velmi rozšířeny (*Svobodová 1983, 660 – 662*).

²² Spatule, tvořené dlouhou tyčinkovitou násadou s jedním koncem oválně rozšířeným a druhým ve tvaru úzké lopatky, sloužily také ke kosmetickým účelům a v malířství ke rozmíchávání barev (*Svobodová 1985, 653*).

²³ Podle H. Svobodové se vzhledem k velkému množství a skutečnosti, že Keltové razili vlastní mince jedná o místní produkci. Nicméně je možné, že některé z nalezených vah jsou antického původu, v případě dvou vah nalezených na Stradonicích navrhuje H. Svobodová jejich přinesení obchodníky (*Svobodová 1985, 654*).

²⁴ Na Stradonicích i Starém Hradisku bylo nalezeno velké množství fragmentů bronzových zrcátek a několik zlomků postříbřených, není však možné s určitostí rozhodnout, zda se jedná o místní výrobky, nebo antické importy, v případě místní výroby by pak ale zrcátka vykazovala značný antický vliv (*Svobodová 1985, 654*).

²⁵ Nalezeny v hojném počtu na Stradonicích, několik exemplářů také na Závisti, Třísově a Starém Hradisku (*Svobodová 1985, 656*).

²⁶ Gemmy nalezené na stradonicém oppidu lze datovat do období pozdní republiky, čili 3. – 1. stol. př.n.l. (*Svobodová 1985, 657*).

²⁷ Jedná o zbytky millefiorových nádob, vyráběných speciální technikou. Svazek skleněných prutů byl sestaven do požadovaného vzoru, zahřát aby se spojil a příčně nařezán na destičky nebo kolečka, ze kterých byly sestaveny ornamenty zdobící nádoby. Destičky byly následně zahřátím spojeny. Zlomky pocházející ze Starého Hradiska lze určit jako import z doby augustovské (*Svobodová 1985, 660 - 661*).

nedochovaly, byly zřejmě vyráběny z křehkých a netrvanlivých materiálů (*Čižmář 1990, 597 – 600*).

Tyto předměty dokazují kontakt našeho území s jednotlivci ze Středomoří nebo s někým jiným, kdo s nimi byl v ať už přímém nebo nepřímém kontaktu. Skupina římských importů pocházející z 1. stol. n.l. je podobného složení jako námi výše popsané předměty proudící na naše území v době existence oppid, i nadále mají největší zastoupení kovové nádoby a šperky, nově se objevuje více keramiky. Pozdější římské předměty jsou koncentrovány zejména ve středních a severních Čechách, často z lokalit, které jsou spojovány s produkcí železa (*Cumberpatch 1995, 80*).

3.2 Suroviny

3.2.1 Železo, měď a cín

Z doby železné pochází pouze několik dokladů těžebních lokalit, většina jich byla zřejmě zničena pozdější těžbou, proto doklady o zpracování kovů pocházejí spíše z míst, kde byla ruda tavena a z kovářských dílen (*obr. 13*). Vzhledem k problematickému transportu je možné předpokládat, že ruda byla zpracovávána poblíž nebo přímo na místě těžby. Doklady o tavení a zpracování železné rudy pocházejí z oblasti táhnoucí se od Podkrušnohoří až po oblast západně od Prahy, nejvíce pak z okolí údolí Ohře a Kladna, např. z Podbořan (LT D), Břešťan (LT C1-C2) a Radovesic (mladý až střední LT), dále pak také Kadaně – Jezerky (okr. Chomutov).²⁸ Množství pecí svědčí o zpracování železa také na lokalitě Lhotka-Lovosice (LT C2-D1) (*Cumberpatch 1995, 69-70*).

Další lokality pak pocházejí z okolí Kladna, např. Tuchlovice (střední LT), Mšecké Žehrovice LT C1-C2) a Kostomlaty (LT D). Na těchto lokalitách byly nalezeny pece na tavení rudy a na některých se vyskytly také nástroje svědčící o dalším zpracování železa. Na dalším typu lokalit se nacházejí pouze doklady kovářské výroby, jedná se např. o Markvartice v severních Čechách (LT C2-D1) a Velké Hostěrádky (LT C-D) a Bořitov na Moravě. Z Moravy na rozdíl od Čech nepochází tolik dokladů o hutnictví železa (*Cumberpatch 1995, 70*). P. Drda a A. Rybová uvádějí v souvislosti se zpracováním kovů význam dřevěného uhlí, vyráběného v milířích, které jako jediné dokázalo vytvořit potřebnou teplotu pro zpracování kovů, (*Drda – Rybová 1998, 169*), proto je třeba při úvahách o zpracování železa nezapomínat také na dostatek paliva. Právě specializace určitého regionu často souvisí s charakterem krajiny, která musí poskytovat vhodné přírodní podmínky, např. dostatek paliva pro zpracování železa v blízkosti vlastních míst těžby (Stöllner 2003, 415).

²⁸ Na Podbořanech a Břestanech byla ruda spíše tavena, odpovídají tomu nálezy tavících pecí, v Radovesicích bylo nalezeno kovářské náčiní a pec a jednalo tedy spíše o kovářskou dílnu (*Cumberpatch 1995, 70*).

Oproti Cumberpatchovi, který za doklad zpracování železné rudy považuje nálezy pecí, se V. Salač (1996) domnívá, že daleko bezpečnějším dokladem železné produkce jsou nálezy strusky, která nepodléhá zkáze tolik jako železářské pece. Na základě regionu SZ Čech, tedy oblasti se značným množstvím prozkoumaných laténských sídlišť, V. Salač usuzuje, že na každém z těchto sídlišť bylo zpracováváno železo a to v období H D2-LT D1. V tomto období bylo hutnictví a kovářství rozptýleno po celé oblasti SZ Čech, není možné hovořit o jakési centrální lokalitě, to svědčí o tom, že zpracování železa bylo po celou dobu laténskou pevně spjata s vesnickým prostředím a podle V. Salače vyvrací dřívější teorie o velkém rozvoji železářství až v pozdní době laténské (*Salač 1996*, 62-63).

Další otázkou pak je vztah železářství a oppid, V. Salač se domnívá, že přímá souvislost mezi železnou rudou a oppidy není patrná, na českých oppidech nebyla také dosud objevena žádná hutnická pec a vzhledem ke skutečnosti, že lokality v SZ Čechách svědčí o tom, že železo zde bylo běžně zpracováno, nejeví se jako nezbytné, aby byly tyto lokality závislé na dovozu železných předmětů z oppid. Je však zřejmé, že ke směně a obchodu se železářskými výrobky docházelo, podle V. Salače je pravděpodobné, že regiony a snad i některé sídlištní jednotky byly v tomto směru do určité míry soběstačné (*Salač 1996*, 63).

N. Venclová (1995) hovoří vzhledem k obtížné přepravě železné rudy a nutnosti dostatku dřeva pro jeho zpracování o tom, že existence hutnických dílen je na výšinných sídlištech a oppidech prakticky vyloučena a pokud byla přece jen na těchto lokalitách provozována, pak nejspíše mimo vlastní hradby. V kontextu produkce železa pak hovoří o tzv. industriálních zónách, ze kterých byla surovina i hotové výrobky dále distribuovány (*Venclová 1995*, 548-553).

Je pravděpodobné, že v případě hutnictví a částečně snad i kovářství je nutné hovořit o specializované výrobě. Je také zřejmé, že i v případě decentralizované výroby musíme uvažovat alespoň o části železných předmětů na zemědělských sídlištech jako o importech, tedy jako o zboží přinesené sem obchodem (*Salač 2002*, 24). Totéž platí o oppidech, na kterých i když nalézáme doklady o kovárnách a kovoliteckých dílnách (*Drda – Rybová 1998*, 90), stále

chybí doklady o hutnictví železa, což dokazuje, že železo sem muselo být přiváženo jako předmět obchodu či směny.

Kromě železa hrály významnou roli také měď a cín, ze kterých bylo zhotovováno množství ozdob, šperků i nástrojů. V Evropě se tyto kovy nacházejí jen na omezeném počtu ložisek, proto musely být předmětem dálkových kontaktů. Na našem území jsou významné zejména ložiska v Krušných horách, nicméně skutečnost, že bronzové předměty se běžně vyskytují na oppidech, v jejichž blízkosti se žádná ložiska nenacházejí, svědčí o obchodu s těmito surovinami (Salač 2002, 24).

3.2.2 Zlato

Zlato bylo využíváno na výrobu mincí i šperků různých druhů, bylo získáváno na rýžovištích i v dolech. Těžba zlata napomohla v rozvoji některých území, např. oblasti jižních Čech. V souvislosti se zlatem bývá někdy zmiňována Zlatá stezka²⁹, nicméně hlavním artiklem na této obchodní spojnici nebylo zlato, jak by se mohlo zdát na první pohled z jejího názvu, ale sůl, to ovšem neubírá nic na jejím významu důležité spojnice dálkového obchodu mezi Čechami a jižním Německem.

O způsobech keltské těžby zlata neexistují sice žádné písemné zprávy, avšak množství zlatých předmětů a také relativně snadno dostupná ložiska, jsou

²⁹ Zlatá stezka (*obr. 14*), která podobně jako Jantarová stezka plnila funkci významné spojnice mezi regiony, tvořila již od pravěku jedno z nejvýznamnějších spojení mezi Čechami a jižním Německem. Stezka se skládala ze tří hlavních větví, z Pasova vedla stezka, která se ještě v Bavorsku rozdělovala do tří směrů vedoucím k různým místům na našem území. Nejvýznamnější větev doložená od 11. stol. vedla do Prachatic, druhá větev doložená od 14. stol. směřovala do Vimperka a třetí také ze 14. stol. do Kašperských hor. Podle určitých teorií dostala stezka jméno podle dobývání zlata, zlato se sice v jejím okolí vyskytuje, nicméně bylo pravděpodobně těženo až ve 14. a 15. stol. Jméno „Zlatá“ tedy znamená synonymum pro drahocenný, bohatý, vzácný a označuje význam stezky pro dálkový obchod, po které proudilo množství cenného zboží (Kubů – Zavřel 2000, 114-120). Otázce prehistorického a raně historického využití Zlaté stezky se věnoval L. Pauli (1974), problém představuje skutečnost, že pro neosídlené a spěšně procházené regiony, kterými zlatá stezka vedla, jsou archeologické stopy výjimečné, nicméně i na zlaté stezce se dají očekávat nálezy deponovaných předmětů jako je tomu ve výše položených alpských oblastech.

dokladem toho, že zlato zde bylo těženo již velmi záhy. Nejdostupnějším zdrojem zlata byly vodní toky nebo povrchové žíly. Pozdně laténské obyvatelstvo využívalo možnosti proniknout od zlatonosných sejpů podél řek k primárním ložiskům. Protokeltské a keltské obyvatelstvo mohlo teoreticky získávat zlato asi na šestině českého území, jako nejpravděpodobnější se jeví povodí řek Otavy, Vltavy, Lužnice a Berounky (Waldhauser 1991, 16, 20).

Ve stupních LT C-D1 (váha zlatých nálezů z tohoto období je 52 887 g), dochází ke kolonizaci jižní a západní části středních Čech a jižních Čech (*obr. 15*), zejména znovu osidlování jižních Čech je snad možné vysvětlit hledáním zdrojů surovin, zlata, grafitu, železné rudy a mědi. V úvahu přichází také potřeba nových území pro zemědělskou produkci. Naleziště zlata se nacházela zřejmě i v Železných Horách, na Českomoravské vysočině a v Podkrkonoší. Doklady o zpracování zlata pocházejí zejména ze Závisti, Stradonic (Waldhauser 1991, 20-21) a z časnějšího období také z Němčic. V pozdní době laténské dochází k zintenzivnění těžby a zlaté předměty se dostávají zřejmě do vlastnictví většího počtu obyvatel, než v předešlých obdobích (zejména v podobě mincí). Nález rýžovacího zařízení z Modlešovic v jižních Čechách dokládá pokročilý způsob těžby (Waldhauser 1991, 28).

3.2.3 Jantar

Jantar dovezený od Baltského moře je nejlepším dokladem kontaktu našeho území se severní Evropou po tzv. jantarové stezce, probíhající z venétské oblasti, východním Přilpím, přes Korutany, Moravskou bránou dále na sever (Čížmář 2002 b, 45). Doklady o zpracovávání jantaru pochází např. ze Starého Hradiska, Bořitova a Stradonic, tedy jak z opevněných tak otevřených lokalit (Cumberpatch 1995, 76). Je zajímavé, že nálezy jantaru³⁰ pocházející z Manchingu jsou méně početné, než ty z lokalit z našeho území (Gebhard 1995, 111).

³⁰ Opět se jedná o baltský jantar (Gebhard 1995, 111).

V případě Starého Hradiska byla výroba jantarových předmětů lokalizována na třech místech západního předhradí, na každém byly zřejmě vyráběny částečně odlišné typy korálků (Čižmář 2002 b, 38). Není ale možné se domnívat, že byl jantar dopravován přímo od pobřeží Baltského moře až k moři Středozemnímu nebo Jaderskému, dílny na Starém Hradisku dokládají, že minimálně zde byl transport přerušen, z části jantaru zde pak byly vyráběny ozdoby (Salač 2006, 40), část snad byla dopravována dál v surovém stavu. M. Čižmář (2002) se domnívá, že obchodní styky se slovinským a severoitalským adriatickým prostředím byly jednou z hlavních příčin vzniku oppida Staré Hradisko, zde vyráběné jantarové šperky proudily v rámci obchodních kontaktů směrem na jih do římského republikánského prostředí, přítomnost obchodníků na oppidu naznačuje nález bronzových pečetních schránek (Čižmář 2002 b, 45-46).

3.3 Potraviny a jiné obtížně doložitelné zboží

3.3.1 Sůl

Sůl hraje již od neolitu pro člověka významnou roli, je nejen nezbytnou pro lidský organizmus, ale díky svým konzervačním vlastnostem, je užívána i pro uchování organických látek (např. konzervace potravin vydělávání kůží atd.).

Množství konzumované soli se u různých kultur liší, a liší se i doporučená denní dávka. Minimální denní dávka se pohybuje v rozmezí 1 – 1,5 g (0,4 – 0,6 g sodíku), toto množství soli je možné získat z potravy a nemusí být nijak doplňováno. Divoké rostliny (bylo studováno 14 druhů) poskytují 10,1 mg sodíku na 100 g, maso domácích zvířat pak 68,7 mg na 100 g. Z toho vyplývá, že pokud je 35% denní stravy tvořeno živočišnou potravou (788,2 g) a zbylých 65% rostlinnou (1463,8 g), organizmus přijme 689,7 mg sodíku, což odpovídá 1,7 g soli (*Prilaux 2000*, 6).

Podle jiných názorů je však doporučená denní dávka soli vyšší, než zmiňovaných 1,5 g. Často se také můžeme setkat s hodnotou 5 – 6 g, tedy zhruba 2 kg za rok. Pro srovnání, pro středověk se uvádí roční spotřeba 10 kg, v antických spisech se pak hovoří o 19 kg pro roční výživu otrocka. Do těchto úvah je však potřeba započítat i roli, jakou měla sůl v jednotlivých kulturách, zda byla hojně kromě výživy používána také při výrobě, nebo pro dobytek (*Salač 2006*, 42).

Při zkoumání významu soli však můžeme vycházet také z antické literatury. Můžeme najít např. zmínky o dovozu galského soleného vepřového do Říma, které bylo již v 2. a 1. stol. př.n.l. vychvalováno Catonem starším i Varrem, později pak Strabonem (*Daire 2003*, 117).

U soli můžeme hledat symbolický význam. V literatuře řecké, římské i židovsko-křesťanské je sůl často spojována s oblastí posvátna. Může být synonymem pro očištění stejně jako pro destrukci, ale vždy je spojena s nadpozemským kontextem. Proto je velmi pravděpodobné předpokládat, že i

keltská společnost jí připisovala zvláštní význam a spojovala ji s náboženskými a rituálními praktikami (*Prilaux 2000*, 105).

Existují dva základní způsoby produkce soli, prvním je těžba pevninské soli, druhým pak získávání soli z mořské vody. Kamenná sůl se nachází buď ve velkých hloubkách, tehdy může být těžena v podobě solných bloků, nebo blíže zemskému povrchu, v tom případě se její přítomnost projevuje existencí salin a vznikem solanky. Ze solanky je možné zahřátím a následným vypařením vody získat krystalickou sůl. Při extrakci soli z mořské vody se nejprve v nádržích dostatečně zvýší její koncentrace, se vzniklou solankou se postupuje stejně, jak již bylo zmíněno výše.

V době halštatské se předpokládá rozkvět těžby kamenné soli (zejména v Hallstattu a později v Dürrnbergu). V době laténské pak dochází k rozvoji těžby z mořské vody, se kterým souvisí množství dílen na pobřeží kanálu La Manche a Atlantického oceánu (Belgie, Armorique, Akvitánie a Velké Británie), po dobytí Galie se pak rozvíjí zejména získávání soli ze salin na pobřeží Středozemního moře a později Atlantického oceánu. Mezi další významná produkční centra soli patří např. Dürrnberg u Halleinu, Bad Nauheim, okolí Seille v Lotrinsku, Droitwich v Anglii.

Koncentrace prestižního zboží nalezená v hrobech v okolí Hallstatu a Halleinu, vypovídá o tom, k jakému bohatství mohla vést kontrola obchodu se solí. Podobnou situaci je možné pozorovat v oblasti východního Holandska, kde množství luxusních předmětů v hrobech ze 7. stol. př.n.l. souvisí s obchodem s mořskou solí ze západní části země (*Broeke van den 1995*, 151).

Avšak existuje ještě jeden způsob jak si opatřit sůl, je jím výroba soli ze slanomilných rostlin, v jejichž popelu se sůl vyskytuje ve formě krystalických shluků nebo z krve a moči zvířat (*Prilaux 2000*, 6). I dnes existují kultury, které získávají sůl převážně konzumací syrového masa a ryb, jako např. Eskymáci. Masajové, kteří se živí zejména pastevectvím, čerpají sůl pitím krve a moči zvířat a saharští Tuaregové se chrání proti dehydrataci pitím velbloudí krve. Naopak konzumace vařeného jídla a obilovin snižuje množství soli přirozeně obsažené

v potravinách, tato ztráta pak musí být vykompenzována přidáním soli. Sůl byla ale do jídla přidávána také pro vylepšení chuti (*Daire 2003*, 115).

Nicméně těmito způsoby se dá pokrýt spotřeba soli několika jednotlivců, ale rozhodně nelze uvažovat o jejím uplatnění ve směně. V kontextu směny a obchodu tedy budeme nadále uvažovat jen o soli kamenné nebo extrahované ze slané vody.

Na našem území se nenacházejí žádná ložiska soli, proto pokud budeme vycházet z předpokladu, že laténská společnost se nespokojila jen z minimální denní dávkou soli, kterou je možné získat z potravy a sůl používala i k technickým účelům, je nutné předpokládat její dovoz ať už z alpských ložisek nebo ze salin z okolí Halle (*obr. 16*).

Množstvím soli dováženým na naše území se v nedávné době podrobně zabýval V. Salač (2006). Pokud vycházíme z předpokladu, že sůl byla dostupná celé populaci, tedy že byla dovážena do každého sídliště a z předpokládaného počtu 200 000 obyvatel v pozdní době laténské a dále pak z roční spotřeby 1 kg soli na jedince, musíme očekávat dovoz minimálně 200 tun ročně. S uvažovanými 250 dny, kdy byl transport vzhledem k příznivému počasí možný, to je pak 800 kg denně, což by odpovídalo zhruba obsahu 4 vozů. K překročení pohoří na hranicích našeho území se však jeví jako vhodnější užití karavan. Další možností by byla doprava soli pomocí lodí, která by jistě umožnila přepravu většího množství zboží (*Salač 2006*, 42 -43).

Při dokazování obchodu se solí stojíme před problémem jeho prokazatelnosti, protože ho není možné doložit na základě nálezů zboží a i obaly³¹, ve kterých mohla být sůl přepravována, jsou velmi ojedinělé. Pokud bychom uvažovali o keramických obalech, jejich značnou nevýhodou by jistě byla jejich hmotnost, proto T. Stöllner (2002) hovoří na základě etnologických paralel při transportu soli o dřevěných, případně textilních obalech, vyloučeny však nejsou ani obaly spletené z proutí (*Stöllner 2002*, 56-57).

³¹ T. Stöllner hovoří o obalech keramických poloválcovitého tvaru, uzavřených na koncích, nalezených v oblasti dolního Rýna. Ostřívo použité při jejich výrobě odpovídá oblasti severního pobřeží, a proto by mohly být dokladem obchodu se solí (*Stöllner 2002*, 56).

Sůl mohla být na naše území dovážena z jihu z oblasti Solné komory (po tzv. Zlaté stezce) nebo ze severu z Posálí po Labi nebo tzv. chlumeckou stezkou. V obou případech však byla doprava značně ztížena hraničními horami (*Salač 2006*, 43). Nicméně hory obklopující naše území rozhodně nelze považovat za nepřekonatelnou překážku, vždyť i Alpy byly překračovány. I když hory mají nepochybně omezující vliv na frekvenci přechodů, je zřejmé, že jimi vždy vedou údolí a průsmyky, které umožňují jejich překonání.

3.3.2 Víno

Víno hrálo ve starověké společnosti významnou roli³², jeho objevení stejně jako vynález jeho výroby, byl Řeky připisován bohu Dionýsovi. Je zřejmé, že víno bylo v určitých oblastech častým obchodním artiklem, zejména v krajích kde bylo přímo produkováno, nebo v místech, kam ho bylo možné bez větších problémů přivést³³.

Na víno můžeme nahlížet v rámci teorie o ekonomii prestižního zboží, jako na exotický, luxusní produkt velké hodnoty, rezervovaný členům elity, kteří jej dále distribuují v rámci klientských vztahů, společných banketů a vzájemných darů (*Poux 2004*, 12). Z antropologického hlediska má pití alkoholických nápojů významnou sociální roli v tradičních společnostech menších rozměrů. Na základě

³² Víno má značný symbolický význam, zřejmě žádná kultura ho nepovažuje za nápoj zcela „neviný“, je metaforou krve nebo duše, základem transsubstanciací, symbolem úrody a plodnosti. Jeho konzumace pak vždy probíhá v rámci širšího hostitelského, politického nebo náboženského kontextu (*Poux 2004*, 24). Informace o konzumaci vína a rituálech s ním spojených čerpáme také z antických věd. Informace o víně můžeme najít u řady římských autorů, např. Plinia Staršího (*Historia naturalis*, XIV), Diodóra Sicilského (*Bibliotheca historica*, V) a Plútarcha (*V životopise Gaia Maria*).

³³ Na jižní pobřeží Galie víno proniká zřejmě již na konci 7. stol. př.n.l. díky etruským a později řeckým obchodníkům, v 6. stol. př.n.l. pak můžeme najít nejpočetnější doklady o konzumaci vína v centrální Galii v Lyonu. Na základě nálezů amfor je možné dokázat, že od 6. stol. př.n.l. pili Galové hlavně víno z Provence a od 2. stol. př.n.l. pak především víno italské (*Brun, J.-P. - Poux, M. - Tchernia, A. 2004*, 127). Předpokládá se, že se v Galii k přepravě vína využívala rozsáhlá říční síť. Nicméně je zřejmé, že víno muselo být překládáno do menších člunů a často i přepravováno po souši, jako např. mezi Narbonne a Toulouse. Za největší distribuční centra je možné považovat právě Toulouse a Burgundsko, zejména pak Bibracte (*Brun - Poux - Tchernia 2004*, 266).

etnografického průzkumu provedeného u různých kultur, je možné potvrdit, že pití je velmi často základním sociálním prvkem, který hraje nedílnou roli v prosazování sociálních vztahů a vazeb vyjádřených a vytvořených na základě pohostinnosti. Na základě tohoto spojení s pohostinností a také díky značnému symbolickému a rituálnímu významu má konzumace nápojů silný sociální podtext, který je patrný zejména v politickém a ekonomickém kontextu. V dnešní době se tohoto mechanismu často užívá na pracovních večírcích, kde pomáhá k posílení pracovního nasazení. Nicméně pití může mít velký vliv na změny v sociálních vztazích. To jak jednotlivé společnosti posuzují picí vzorce, přináší mnoho informací o nich samých, tohoto principu je pak možné využít i při zpracovávání archeologického materiálu (*Dietler 1990, 352 – 406*).

Konzumace vína může být nejnázem doložena na základě nálezů amfor nebo jejich zbytků, bohužel z našeho území pochází pouze několik zlomků antických amfor, dva ze Stradonic³⁴ (*obr. 17*), čtyři ze Starého Hradiska³⁵ a jeden z Bořitova³⁶, což je počet naprosto nesrovnatelný s množstvím amfor a jejich fragmentů dochovaných v Galii. Můžeme si však položit otázku, zda k přepravě vína nemohly sloužit jiné obaly, které se nedochovaly.

V této souvislosti je možné uvažovat o dřevěných sudech (*Poux 2004, 199*) a obalech z jiných materiálů (např. kožené měchy). Používání těchto prostředků při přepravě např. na delší vzdálenosti je velmi obtížné doložit, důkazem mohou být nálezy kousků dřeva nebo mědi. Nicméně je otázkou jak významnou roli tyto obaly hrály a zda jejich užití bylo či nebylo spíše okrajové³⁷.

³⁴ Zlomek č.1.: fragment okraje a část hrdla nádoby, na hrdle je dochována stopa po odlomeném uchu. Zlomek č.2.: fragment okraje. Jedná o typ Dressel 1, který je datován 129 – 13 př.n.l. Podle zjemněného třídění vytvořeného Lambogliem se jedná o typ Dressel 1 A, datovaný do 2. stol. př.n.l. (*Svobodová 1985, 664*).

³⁵ Tři fragmenty typu Dressel 1 A, poslední fragment neurčen (*Cumberpatch 1995, 80*).

³⁶ Neurčené ucho amfory (*Cumberpatch 1995, 80*).

³⁷ Doklady pro jiný způsob přepravy vína než v amforách pocházejí spíše až z období po dobytí Galie Římany (*Poux 2004, 199 - 200*). Objevení dřevěných sudů se nedá přesně datovat, nicméně v Galii byly známy již v době Julia Caesara, který je zmiňuje ve svých Zápiscích o válce občanské v souvislosti s Marseille. Nicméně několik faktů by naznačovalo jejich ještě dřívější užití. Z laténského období pochází nález zuhelnatělého sudu na Manchingu a možná také otisky sudů v jamách, stejně jako v Mortantambe (Cabariot) (*Marlière 2001, 186*). Obaly ze dřeva nebo kůže se mohou zdát z dnešního pohledu vzhledem ke své nižší hmotnosti a větší pevnosti vhodnější k transportu vína do hůře dostupných poloh. O to více je pak zářející, že amfory můžeme nalézt i

Ve srovnání se sudy a měchy je nevýhodou amfor jejich křehkost, omezený obsah a také váha, výhodou pak díky hromadné produkci jejich nižší výrobní náklady, amfory byly obaly na „jedno použití“ (Poux 2004, 204). Po svém vyprázdnění byly používány k nejrůznějším účelům, často byly rozbity na stavební materiál do základů zdí atd. (Venclová 1985, 664).

Vraťme se však k otázce dovozu vína na naše území, P. Drda a A. Rybová (1998) považují možnost dopravy vína po Vltavě za velmi obtížnou, vzhledem ke křehkosti a váze amfor naplněných vínem, proto se podle jejich názoru dá uvažovat spíše o dodávkách vína v dřevěných soudcích, nebo kožených měších. Nalezené fragmenty amfor pak interpretují jako výjimečné kusy, které se na naše území dostali jako velmi cenné dary (Drda – Rybová 1998, 165-166). Další indicií, která by mohla napovídat importu vína, jsou bronzové nádoby picích servisů (Cumberpatch 1995, 80). Jedná se o konvice, picí poháry, naběračky a cedníky (Svobodová 1983, 656 – 677). Tyto nádoby byly kromě lokality Bořitov a Sedlo nalezeny zejména na Stradonicích, Třísově a Starém Hradisku (Cumberpatch 1995, 80). Avšak počet těchto nádob svědčí o jejich exkluzivitě a výjimečnosti, totéž s největší pravděpodobností platí i o importu vína na naše území. Je pravděpodobné, že dováženo skutečně bylo, avšak zřejmě jen v omezeném množství a proto jeho role v obchodních vztazích pozdní doby laténské musela být pouze zanedbatelná.

3.3.3 Potraviny a ostatní zboží

Jistě existovalo množství zboží, které bylo předmětem obchodu a které je archeologicky prakticky neprokazatelné, jedná se zejména o předměty a suroviny organického původu, které nezanechaly stopu. Na základě písemných pramenů se dá předpokládat obchod s látkami, kůžemi, kožešinami, dřevem, voskem,

v tak odlehlých a špatně dostupných místech jako jsou doly na jihozápadě Montagnes Noires v Armorique, kam musely být dopraveny přes Massif central (Poux 2004, 204). Amfory nalézáme nejen na oppidech ale také na hospodářských sídlištích. Je také potřeba si uvědomit, že víno bylo přes Galii a La Manche dopravováno až do Velké Británie (Brun – Poux – Tchernia 2004, 266).

pryskyřicí a zvířaty. Zřejmě se dá hovořit i o obchodu s otroky. Důležitým zbožím byly potraviny, nejspíše se obchodovalo s medem, obilím, soleným masem a dalšími produkty (*Salač 2002, 26*).

I na běžných zemědělských sídlištích nacházíme cenné zboží, proto je nutné se pozastavit nad tím, jakou protihodnotu mohla tato sídliště nabízet, ve většině případů nemáme doklady o řemeslné produkci, která by mohla dosahovat regionálního charakteru. V. Salač (2006) se domnívá, že tato sídliště nabízela protihodnotu ve formě potravin, dobytka, kůží, látek, vosku a dalších surovin (*Salač 2006, 48*). Dalším faktem podporujícím teorii o obchodu s potravinami je skutečnost, že relativně vysoký počet obyvatel oppid žil v podmínkách ne příliš příznivých pro zemědělství, proto se jeví jako pravděpodobné, že oppida byla alespoň částečně odkázána na dovoz potravin (*Salač 2002, 26*). Jako doklad obchodu s potravinami může sloužit nález obilných zásobních jam na oppidu Třísov, vzhledem k nevýhodné poloze této lokality pro zemědělství, je možné tyto jámy interpretovat jako úložiště obilí určené pro obchod nebo jako zásobu pro případ nedostatku přicházejícího zboží (*Salač 1996, 70*).

Odpad a nástroje používané při tkaní, zpracovávání dřeva, paroží a kostí byly nalezeny na mnoha českých oppidech (*Cumberpatch 1995, 76*), což svědčí o tom, že tam byla tato řemesla provozována. Je ale pravděpodobné, že předení, tkaní a práce se dřevem, nebyly centrálně organizovány, ale jednalo se o domácí produkci. Nicméně v kontextu určitých lokalit je možné uvažovat o koncentraci produkce určitých typů zboží, např. v Křenovicích a Mistříně na Moravě bylo nalezeno množství nástrojů užívaných k opracovávání dřeva, kostí a kůže (*Cumberpatch 1995, 72*), to by mohlo svědčit o tom, že produkty těchto dílen byly dále směňovány za další zboží.

4. ORGANIZACE OBCHODU

4.1 Hospodářský systém a pohyb zboží

V předchozích kapitolách jsme se pokusili popsat jednotlivé typy zboží, které mohly sloužit jako předmět obchodu a směny, nyní se blíže zaměříme na hospodářský systém, distribuci zboží a možnosti vlastní organizace obchodu.

Pro období LT C1 je charakteristický rozvoj výrobní specializace skupin nebo celých komunit, dochází také k rostoucí ekonomické závislosti skupin, vzniku obchodních sítí, nárůstu moci jednotlivců, centralizaci kontroly výroby do rukou vesnické elity a vzniku míst směny na komunikačních spojích nebo v blízkosti surovin. Na základě výzkumu z regionu horní Loděnice hovoří N. Venclová (1995) o vzniku tzv. industriálních zón, tedy skupin komunit propojených specializovanými výrobními aktivitami, provozovanými na základě monopolního přístupu ke společně kontrolovanému zdroji suroviny. Koordinace výroby v rámci této zóny předpokládá koordinaci distribuce a směny výrobků, tak dochází ke vzniku osad, které získaly obchodně distribuční funkce, tato sídliště období LT C1 lze zřejmě považovat za předchůdce pozdějších oppid (LT C2 – D1). N. Venclová předpokládá (1995), že zkušenosti získané při organizaci výroby a distribuci produktů využili určití jedinci nejdříve zřejmě v rámci své komunity, či skupiny komunit, postupně pak ve větším regionálním či nadregionálním měřítku. Pro hospodářství se tak stal výhodný vznik center výroby, ale zejména obchodu na významných komunikacích. Eventuelní ohrazování těchto lokalit mohlo plnit ochrannou i prestižně symbolickou funkci. N. Venclová uvádí, že tento model může být považován za jednu z možností vzniku oppid, jehož podmínkou byl právě vysoký stupeň organizace specializované výroby a obchodních aktivit (Venclová 1995, 559-561).

V době laténské můžeme z prostorového hlediska hovořit o třech typech směny, tedy o dálkovém obchodě (např. mezi laténskou Evropou a Středozeím), meziregionálním obchodě v rámci oppidálního systému a místním obchodě

(*Cumberpatch 1995*, 81), jednotlivé typy se samozřejmě propojují a jsou na sobě závislé. I když je možné uvažovat o některých předmětech jako o významějších pro určitý typ směny (např. sůl je nejčastěji spojována s dálkovým obchodem), je zřejmé, že byla následně distribuována v rámci regionálních i místních kontaktů. Potraviny spojované spíše s místním a regionálním trhem se mohly stát předměty dálkového obchodu (např. solené vepřové maso).

Ch. Cumberpatch (1995) rozlišuje tři typy výroby, domácí produkci, řemeslnou produkci a centralizovanou produkci. Pro domácí výrobu je typické užití místních zdrojů surovin, oběh zboží se uskutečňoval na mikroregionální úrovni, pravděpodobně na základě příbuzenských vztahů. Řemeslná produkce je charakteristická potřebou speciálních znalostí a užitím vzácnějšího materiálu, do této kategorie patří i těžba některých surovin (např. grafitu). Centralizovaná produkce (např. výroba skleněných předmětů a malované keramiky) také vyžaduje speciální znalosti, které se ale zdají být spíše podmíněné společenskými než technickými omezeními. Oběh zboží pocházející z této kategorie podléhal zřejmě značné kontrole (*Cumberpatch 1995*, 83).

Je pravděpodobné, že se na místech, kde se pravidelně zastavovali cestovatelé, ať už z důvodu přípravy na překonání složitého terénu, nebo kvůli odpočinku, se postupně již od neolitu vyvíjelo permanentní osídlení. V. Salač (2002) hovoří o vývoji odpočívadel v tzv. organizační body, na kterých mohlo profitovat okolní obyvatelstvo a to zejména účastí na směně. Organizační body se v místech křížení více cest mohly vyvinout v uzlové body, ze kterých se na zvláště příznivých místech, zejména v místech kde bylo nutné zastavit kvůli terénu a přírodním podmínkám, nebo kde se křížilo více nadregionálních cest, vyvinuli jakési „instituce“, které jsou považovány za znaky centrálních míst. Dá se předpokládat existence institucí jako trhů, celnic a míst s přítomností specializovaných řemeslníků. Tak vznikaly cesty různého významu, od čistě regionálních až po nadregionální. Významná keltská střediska vznikala zřejmě na již existujících dálkových cestách a ne naopak. Centrální místa vznikla díky dálkovým kontaktům, nicméně záhy sama začala přispívat k jejich dalšímu

rozvoji, pomáhala členit pohyb na cestách na etapy³⁸ a hlavně organizací obchodu, trhů a řemeslné výroby podporovala jejich existenci³⁹ (Salač 2002, 37). Výjimkou v tomto vývoji byl vznik oppid, která se z tohoto vzorce vymykají – byla založena na místech bez předchozího osídlení, po době laténské zanikají a zůstala neosídlena (Salač 1996, Salač 2006).

Je zřejmé, že bylo nutné zajistit kontakt mezi obchodníky a místním obyvatelstvem, k tomu účelu pravděpodobně sloužila právě centrální místa a trhy na nich pořádané propojovaly lokální a dálkový obchod. Centrální místa zajišťovala kontakty mezi sebou navzájem, ale také s uzlovými a organizačními body, se zemědělským zázemím, místy se zdroji surovin a popřípadě také se sídly elity. Dá se předpokládat, že členové komunit doby železné věděli, že dálkové kontakty probíhají na centrálních sídlištích nebo uzlových bodech a že se jich tam mohou formou směny zúčastnit (Salač 2002, 38). J. Collis (1986) uvádí, že více informací o vývoji systému centrálních míst můžeme získat z výzkumů drobných zemědělských sídlišť, než z významnějších lokalit, které poskytují často podobný soubor nálezů nehledě na to, v rámci jakého systému fungují (Collis 1986, 39).

Na sídlištích doby laténské v Čechách a na Moravě se vyskytuje značný počet importovaných předmětů, pocházejících z jiných lokalit, regionů nebo dokonce území jiných etnických skupin, je tedy zřejmé, že obyvatelé těchto lokalit měli možnost dané předměty nějakým způsobem získat, tedy že měli přístup k regionálním či dokonce nadregionálním kontaktům.

Sídliště vhodně situovaná v blízkosti obchodních cest se mohla směny účastnit přímo, ostatní pravděpodobně prostřednictvím regionálních či lokálních trhů. Výše již bylo zmíněno, že agrární sídliště jako protihodnotu za získané zboží

³⁸ Je otázkou zda můžeme uvažovat o přímých dálkových kontaktech, je pravděpodobné, že byly spíše řídké (Salač 2002, 37).

³⁹ Dálkové kontakty se však jistě netýkaly jen materiální kultury, je pravděpodobné, že stejně jako rozličné zboží, proudily po dálkových cestách také nové technologie, módní styly, informace i náboženské představy (Venclová 2002). Centrální místa tak nezprostředkovávala jen kontakty v materiálním kontextu, ale i ve formě nejrůznějších idejí a informací. V souvislosti s centrálními místy se uvádí, že je možné hovořit o jejich aktivní a pasivní roli. Aktivní role souvisela s organizací a kontrolou dálkových kontaktů a obchodu, koordinaci dálkového a místního obchodu atd., pasivní role pak se skutečností, že to byly právě dálkové komunikace, díky kterým se nové obyvatelstvo dostávalo na nová území, je možné, že k převzetí území docházelo právě prostřednictvím ovládnutí centrálních míst (Salač 2002, 38).

poskytovala potraviny a zřejmě i suroviny. Je pravděpodobné, že na centrálních sídlištích jako byla oppida, výrobní a distribuční centra a významná sídliště v blízkosti dálkových komunikací, můžeme uvažovat o existenci specializovaných obchodníků a dopravců, kteří zajišťovali průběh směny (Salač 2006, 47). Podle V. Salače (1996) jeden z možných modelů obchodu v období LT C2 – D1 představuje (obr. 18), kdy obyvatelé vesnic dodávali na trh zemědělské produkty a suroviny, v některých případech možná i své výrobky. Směnou za své zboží dostávali např. sůl nebo výrobky specializovaných řemeslníků⁴⁰ (např. žemovy). Je pravděpodobné, že trh byl ovládán příslušníky elity společně s obchodníky (Salač 1996, 73-75).

Osídlení v pozdní době laténské bylo tvořeno několika typy lokalit, od těch hierarchicky nejvýše postavených, tedy oppid, přes výrobní a distribuční centra po běžná zemědělská sídliště. V. Salač (1990, 1996) hovoří na příkladě lokality Lovosice o výrobním a distribučním centru. Pro tento typ center je charakteristická poloha přímo na dálkových cestách, doklady více druhů řemesel, z nichž alespoň některé mají nadregionální význam a také doklady nadregionálního obchodu. Této definici odpovídá také sídliště Mšec a Němčice-Víceměřice (Čižmář – Kolníková 2006). Tato centra se objevují již před vznikem oppid, některá s jejich vznikem zanikají, např. zmíněný Mšec, jiná si svůj význam ponechávají (např. Lovosice). Je pravděpodobné, že různá oppida zastávala rozdílné funkce, mezi nimi obranou, správní a výrobní roli. V. Salač vzhledem ke společné poloze oppid v blízkosti obchodních cest považuje za jednu z jejich hlavních funkcí účast na dálkovém obchodu a roli obchodních stanic⁴¹ (Salač 1996, 72-76).

Vznik oppid býval často spojován s rozvojem nové hospodářské organizace, na oppida bylo nahlíženo jako na města v téměř dnešním slova smyslu, nicméně k žádné velké změně v míře nebo organizaci řemeslné a

⁴⁰ Výrobce produkující zboží zejména pro trh, do značné míry osvobozený od zemědělské produkce (Salač 1996, 75).

⁴¹ Opačný názor na funkci oppid zastávají P. Drda a A. Rybová (1997), kteří uvádějí, že výroba řemeslných produktů a jejich směna zahrnovala jen menší část hospodářského života oppid, největší význam pro hospodářství oppid spatřují v zemědělské produkci, která měla obyvatelům oppid zajišťovat přísun potravin (Drda – Rybová 1997, 101).

zemědělské produkce ve stupních LT C2 – D1 pravděpodobně nedochází (*Cumberpatch 1995*, 84). Pro hospodářský systém pozdní doby železné v Čechách a na Moravě jsou charakteristické zvyšující se produkční možnosti výrobních a distribučních center, vznik oppid a rozsáhlé obchodní sítě, bylo by však mylné se domnívat, že tento vývoj započíná až v samotném závěru doby železné, spíše se jedná o postupný vývoj, jehož projevem jsou již výše zmíněné industriální zóny.

4.2 Doprava

Obchod v pravěku se pravděpodobně uskutečňoval po stále stejných cestách, zejména v oblastech, kde musel překonávat terénní překážky. Zdá se logické, že obchodní stezky využívaly průsmyků, řek a jezer. Na křižovatkách cest a v místech, kde geografická situace neumožňovala jinou cestu, vznikala významná sídliště, na mnoha takových místech osídlení pokračuje dodnes.

Místní jména v alpských údolích a souběžně s tím i zpřístupnění dopravních cest pochází již z předřímské doby železné, nicméně až v době železné se alpské průsmyky staly nadregionálními obchodními stezkami (*Schmid-Sikimić 2002*, 110-111). Výskyt řecké keramiky a především etruských bronzových nádob severně od Alp ukazuje, že dálkový obchod s produkty ze Středomoří nekončil na okraji jižních Alp, ale vedl dál přes Alpy a teritoria různých skupin směrem na sever (*Schmid-Sikimić 2002*, 119).⁴²

⁴² Jednou z komodit, která se dostávala dálkovým obchodem do alpských oblastí a dále na sever byl korál (*corallium rubrum*), jeho ložiska se nachází jak v západním Středomoří, tak na východním pobřeží Adrie, od 6. stol. př.n.l. je doložena jeho doprava po dálkových stezkách přes pádskou nížinu dále přes Alpy na sever. Jeho nejhojnější výskyt byl zaznamenán v Magdalenbergu⁴², jeho další nálezy pak dokumentují stezku, po které mohly být v 5. stol. př.n.l. transportovány etruské zobákovité konvice. Bohužel o frekvenci tohoto obchodu přes Alpy nemáme žádné zprávy. Vzhledem k rozvoji alpských oblastí především v oblasti kultury Golasecca během 6. stol. př.n.l. se B. Schmid-Sikimić (2002) domnívá, že nešlo jen o příležitostný prodej luxusního zboží z řeckého a etruského území. Kromě vína a oleje, bylo jistě také obchodováno s archeologicky neprokazatelným zbožím, jako vlnou, textiliemi, solí, medem, kůžemi a domestikovanými zvířaty a snad i s otroky. Další zajímavou otázkou je původ obchodníků na transalpských cestách, který také není možné blíže stanovit. Přítomnosti částí oděvů jihoalpského původu v Alpách a dále na sever, podle B. Schmid-Sikimiće podporuje předpoklad, že to byli právě příslušníci kultury Golasecca, usazení na jižním okraji Alp, kteří hráli v dálkovém obchodě

Kontrola průsmyků vedoucích přes hory dovozovala místním elitám vybírání poplatků, ale zároveň je zavazovala k udržování cest. Vzhledem ke vzdálenosti, kterou bylo nutné při přechodu Alp překonat, je zřejmé, že cesta trvala i několik dní. Když uvážíme, že tyto cesty vedly často téměř neobydlenou krajinou, jeví se jako pravděpodobná existence míst k odpočinku, kde bylo možné se zastavit a získat dostatek potravy pro lidi i zvířata pro další úsek cesty (Schmid-Sikimić 2002, 123). Na těchto odpočívadlech se musely provést přípravy na další cestu, kromě odpočinku, také časové rozvržení následující cesty tak, aby se lidé účastníci se transportu neocitli na konci dne v nebezpečném terénu, ale také např. přeložení nákladu nebo změna dopravního prostředku (Salač 2002, 37).

Pro srovnání uvedme, že při pochodu představoval pro plně vystrojeného římského vojáka denní příděl 1,4 kg pevné potravy a dalších 9 kg pak bylo nutných pro jeho nákladní zvíře. B. Schmid-Sikimić předpokládá, že pokud budeme vycházet ze stejných dávek potravy i pro soumary používané pro přechod Alp v době železné, znamenalo by to, že pro třídenní cestu by jedna třetina nákladu musela být tvořena potravou pro zvířata, v případě pětidenní cesty by pak šlo o celou polovinu, z toho plyne, že množství a váha přepravovaného zboží závisela na vzdálenosti mezi jednotlivými stanicemi⁴³, kde bylo možné doplnit zásoby. To naznačuje, že cesta přes velehory byla dobře připravována a pokud možno provázena zkušenými průvodci. Inventář z pohřebišť v okolí Arbedo tvořený užitkovými i ozdobnými předměty, někdy zdobenými korálem a jantarem, dokládá blahobyt související z účastí obyvatel na transalpské dopravě a obchodu (Schmid-Sikimić 2002, 124-130).

Nesmíme také zapomínat, že cestující a obchodníci museli dodržovat obyčeje a zvyklosti obyvatel podél cest (Salač 2002, 28), dalším důležitým faktorem byly přátelské či nepřátelské vztahy s oblastmi, kterými obchodní stezka

6. -5. stol. př.n.l. významnou roli zprostředkovatelů, bez jejichž pomoci by bylo jen velmi obtížné dosáhnout obchodních partnerů v západní a střední Evropě. Zdá se, že kontrola, vedení a zajišťování cest procházejících průsmyky měli na starost právě příslušníci skupiny Golasecca s hlavním sídlem v Arbedo⁴² (Schmid-Sikimić 2002, 120-122).

⁴³ Např. lokalita Mesocco (790 m.n.m.), představovala důležitou zásobovací stanicí před průsmykem st. Bernardino, převýšení mezi těmito dvěma místy je 1275m (Schmid-Sikimić 2002, 124).

procházela. Jednou z možností zajištění práva na průchod na cestách přes alpské, rýnské a rhônské údolí by mohla být patrilokální exogamie – čili provdání žen mimo vlastní společenství. Tomu by nasvědčovala situace na pohřebišti v Tamins-Untermdorf, kde byla opětovně nalezena ženská hrobová výbava typická pro kulturu Golasecca, je zajímavé, že mužské hroby s paralelním inventářem neexistují. Podobná situace je i na jiných lokalitách v oblastech důležitých pro dopravu. (*Schmid-Sikimić 2002*, 124-130).

V případě dovozu soli na naše území z Posálí, procházel obchod územím nejen různých kultur ale zřejmě i etnik. Labské pískovce a Krušné hory, které tvoří severní hranici souvislého laténského osídlení, představují velmi specifické území, proto V. Salač (2006) předpokládá, že v oblasti labské průrvy, to byla právě podmokelská skupina, která se věnovala dálkovému obchodu v tomto prostoru (*Salač 2006*, 44). V souvislosti s hypotézou o zprostředkovatelské roli kultury Golasecca, zůstává tedy otázkou, jestli snad alespoň částečně podobnou funkci nemohla o několik století později na našem území plnit právě podmokelská skupina.

Při úvahách o kontaktech mezi jižní a severní Evropou, je velmi důležité spojení mezi Čechami a Saskem. Pro období pravěku a raného středověku je možné předpokládat suchozemské spojení pouze přes Nakléřovský průsmyk (tzv. Chlumecká, resp. Srbská stezka) a mezi děčínskou kotlinou a Pirnou v levobřežních labských pískovcích. Kvůli obtížnému terénu je prakticky vyloučeno souvislé suchozemské spojení přímo labským údolím. Je také důležité vzít v úvahu, že suchozemské a vodní komunikace se vzájemně doplňovaly. Pokud budeme na modelu kontaktů mezi Čechami a Saskem uvažovat o dopravě zboží, je pravděpodobné, že se naše úvahy budou týkat zejména exportu soli na straně jedné a potravin na straně druhé, tudíž značného objemu zboží, které bylo potřeba přepravit. Jeví se jako pravděpodobné, že tuto směnu nemohli mít na starost jedinci, ale že se naopak jednalo o směnu velmi dobře organizovanou (*Salač 1997*, 470-471).

Při dopravě po souši byly zřejmě používány karavany zvířat (hovězí dobytek, koně, výjimečně snad i osli) a vozy (doložené např. vyježděnými

kolejemi na oppidu Hrazany), nicméně v případě překonávání horského terénu se jeví jako pravděpodobnější užití karavan soumarů. Dalším dopravním prostředkem byly lodě. V. Salač (1997) se domnívá, že v kontextu Labe v době laténské je možné hovořit o lodích větších, než jsou jednoduché monoxylové čluny⁴⁴, uvažuje také o existenci prámů a vorů. Užití karavan mohlo být nejjednodušší a snad i nejjistější způsob přepravy, nicméně nevýhodou mohla být jeho rychlost a také riziko pro křehké předměty. Doprava pomocí vozů by se tedy zdála daleko praktičtější, avšak zde je v úvahu třeba brát v úvahu existenci a sjízdnost cest. V případě lodní dopravy mohl být přepravován relativně velký náklad, ale riziko ztráty zboží bylo v tomto případě nejspíše největší (Salač 1997, 471-472). Je velmi zajímavé, že jako o spojnici mezi Čechami a Saskem je o Labi možné uvažovat již od neolitu, jak dokládají nálezy kamenných nástrojů (Zápotocký 1969, 364).

Velmi zajímavé je srovnání dopravy v antickém světě, zejména pak v Římské říši, kde byla přeprava zboží usnadňována státem spravovaným systémem cest a zastávek k odpočinku. Na těchto odpočívadlech byly k dispozici kromě doplnění zásob také další služby, např. možnost ošetření zvířat, spravení vozu, bylo také možné najmout mezkáře (Jones 1974, 131). J. Kunow (1983) uvádí, že dopravní náklady byly v antickém světě velmi vysoké a že přepravou rostla částka, kterou bylo nutné za zboží uhradit⁴⁵. Výrazně levnější než doprava po souši byla doprava po vodě⁴⁶. Na základě analýzy antických pramenů dospěl J. Kunow k závěru, že suchozemskou dopravou bylo možné denně přepravit 5-6 centů nákladu, na vzdálenost 18 km, na říční lodi pak 60-140 centů na vzdálenost 30-40 km, říční doprava pak byla až desítnásobně levnější než doprava po souši (Kunow 1983, 53-54). V A. H. M. Jones (1974) tvrdí, že přeprava po souši byla

⁴⁴ Nález dnes již nedochovaného monoxyly pochází např. z Libochovan (Zápotocký 1969, 315).

⁴⁵ Jako příklad zmiňuje Kunow (1983) skutečnost, že i když pořizovací cena lisu na olej byla 460 sesterciů, jeho přeprava na voze taženém voly vyšla na dalších 269 sesterciů, čili převezením lisu o zhruba 100 km vzrostla jeho cena o 60% (Kunow 1983, 53).

⁴⁶ J. Kunow na základě cenového ediktu císaře Diokleciána uvádí, že náklady na přepravu normálně naloženého vozu představovaly 12 denárů na za římskou míli, pokud byl vůz hodně naložen, cena se vyšplhala až na 20 denárů za míli. Oproti tomu přeprava dvojité měřice na vzdálenost 20 římských mil po proudu stála 1 denár proti proudu pak 2 denáry. V případě námořní dopravy pak J. Kunow hovoří o částce 16 denárů za dvojitou měřici přepravovanou z Alexandrie do Říma (Kunow 1983, 54).

natolik nákladná, že se v Římské říši vyplácelo přepravovat náklad tvořený obilím maximálně na vzdálenost dvoudenní cesty, to se projevovalo zejména během neúrody, kdy v některých římských městech cena obilí obrovsky vzrostla, zatímco v jiných městech nikoliv⁴⁷ (Jones 1974, 193). Je tedy otázkou, co z těchto informací vyplývá pro naši představu o dopravě v době laténské. Je jasné, že systém dopravy v době laténské, byl rozdílný od dopravy v římském světě, nicméně je velmi zajímavé srovnání týkající se nákladů spojených s jednotlivými typy přepravy.

Nedá se říci, zda pro určité typy zboží byl upřednostňován určitý typ dopravy. V. Salač (1997) se domnívá, že v případě keramiky mohlo být využíváno spíše lodní dopravy než karavan a to zejména u keramiky objemnějších tvarů, jako jsou laténské zásobnice. V této souvislosti uvádí příklad zlomků zásobnic s černým nátěrem nalezených na lokalitě Görzig bei Strehla, u kterých je nanejvýš pravděpodobný severočeský původ a jejichž přeprava na vozech nebo přímo na zvířeti je velmi těžko představitelná (Salač 1997, 474).

⁴⁷ Ve velkých římských vnitrozemských městech, kam muselo být obilí dováženo z větších vzdáleností, byla cena obilí konstantně vyšší (Jones 1974, 193).

ZÁVĚR

Obchod, směna a kontakty s nimi spojené představují pro současnou archeologii často diskutované téma. Cílem předkládané práce je pokusit se popsat fungování obchodu a směny v pozdní době laténské, v práci užíváme termínů obchod a směna jako synonym. Obchod můžeme zkoumat na základě písemných i archeologických pramenů, využití výpovědní hodnoty obou těchto zdrojů je velmi podstatné, nicméně vzhledem k absenci písemných zpráv týkajících se území Čech a Moravy v pozdní době laténské, vychází tato práce zejména z možností, které nabízí prameny archeologické.

V předchozích kapitolách jsme se na základě popisu jednotlivých typů zboží, jejich výroby a distribuce pokusili nastínit hospodářskou situaci v námi sledovaném období. Pro snazší orientaci jsme zboží rozdělili do tří kategorií, na artefakty, suroviny a potraviny společně s jiným obtížně doložitelným zbožím. Obchodní a směnné kontakty jsme sledovali na základě výskytu předmětů, u kterých bylo zřejmé, že z dané lokality nepocházejí, ale že tam byly importovány.

Z hlediska obchodu a kontaktů s ním spojených je důležitá skutečnost, že na sídlišťích doby laténské v Čechách a na Moravě se vyskytuje značný počet předmětů dovezených z jiných lokalit, regionů či dokonce území jiných etnických skupin. Tyto předměty se mohly na dané místo dostat i na základě jiných vztahů než vztahů obchodních, výše byly zmíněny možnosti přemístění předmětů na základě darování, ukořistění nebo jako výsledek migrace jednotlivců či celých skupin, tyto předpoklady samozřejmě bereme v úvahu a část předmětů, které jsou na sídlišťích klasifikovány jako importované, se na místo jistě dostaly jako výsledek těchto aktivit. Ve značné části případů se pravděpodobně jednalo o zboží, které se na místo dostalo v rámci obchodních vztahů. Můžeme předpokládat, že obyvatelé těchto lokalit měli přístup k regionálním či dokonce nadregionálním kontaktům. Zdá se jako pravděpodobné, že běžná sídliště jako protihodnotu za získané zboží poskytovala potraviny a suroviny. To dávalo obyvatelům jednotlivých sídlišť možnost rozhodnout, jestli dají přednost výrobku z místní suroviny nebo výrobku importovanému (např. v případě žernovů). Je

otázkou, jak široké vrstvy obyvatel se tato možnost týkala, nicméně už jen skutečnost, že o takovéto situaci vůbec uvažujeme, svědčí o vyspělosti keltského hospodářství.

K doložení kontaktů mezi jednotlivými lokalitami či regiony pomáhají nálezy zboží, jehož výroba je typická pro určitý region, např. na základě stylu - výzdoba pomocí vosku typická pro střední Čechy, pro určitý typ lokality - centralizovaná výroba skla a mincí. nebo kvůli surovině na jiných místech nedostupné - jako tomu je v případě žernovů vyrobených ze suroviny pocházející z těžebních center Oparna - Malých Žernosek, sapropelitových náramků z kounovské švartny, nebo výskytu grafitové keramiky v místech kam musel být grafit případně již hotové zboží nutně dovezeno.

Významným dokladem obchodních kontaktů je také výskyt určitých surovin v místech, kde se nenacházejí její ložiska (např. sůl, jantar). Zvláštním typem předmětů je zboží středomořské provenience, které jasně dokládá kontakty s jižními oblastmi, např. nálezy bronzových nádob, pečetních pouzder a zejména mincí. Mince představují díky svému jasnému původu jedinečný prostředek pro zkoumání obchodních vztahů. Jako příklad znovu uveďme soubory mincí z Němčic – Víceměřic a Stradonic. Vedle těchto typů zboží, které jsou snadno rozpoznatelné, bylo předmětem obchodu i zboží z archeologického hlediska obtížně identifikovatelné nebo zcela nezachytitelné, kromě již výše zmíněných potravin, i kožešiny, vosk, dřevo atd. Obecně tedy zboží podléhající během staletí zkáze.

V pozdní době laténské můžeme v Čechách a na Moravě z prostorového hlediska hovořit o několika typech směny, o dálkovém obchodě (např. sůl, jantar), regionálním obchodě a místním obchodě. Dálkový obchod je potřeba dále rozlišit na dálkový obchod přímý a sukcesivní. Již výše bylo řečeno, že je pravděpodobné, že některé výrobky či suroviny byly častěji předmětem určitého typu obchodu (např. sůl je nejčastěji spojována s dálkovým obchodem), nicméně je nutné uvažovat také o její další distribuci v rámci regionální či místní směny. Potraviny spojované spíše s místním a regionálním trhem mohly být také artiklem

dálkového obchodu (např. solené vepřové maso). Značná část předmětů může být tedy spojována s více typy směny.

V případě dálkového obchodu bylo nutné zajistit jeho napojení na regionální a místní trh, tuto zprostředkovatelskou funkci nejspíše zajišťovala tzv. centrální místa (neboli lokality s centrálními funkcemi, např. oppida či výrobní a distribuční centra). Centrální místa pravděpodobně nezajišťovala pouze kontakty v rámci dálkového obchodu, ale také zprostředkovávala kontakty i mezi sebou navzájem, se zemědělským zázemím i místy se zdroji surovin apod. Je pravděpodobné, že trh byl ovládán příslušníky elity společně s obchodníky, a že v tomto období můžeme hovořit o keltském obchodě jako o dobře fungujícím systému, který v celé škále kontaktů umožňoval naturální i peněžní směnu.

Zamýšleli jsme se také nad možností dopravy zboží, při převozu po souši mohly být využívány karavany zvířat nebo vozy, v případě říční dopravy monoxylové čluny a snad i vory či prámy. Výběr způsobu dopravy byl zřejmě podmíněn terénem a snad také typem zboží (lodní přepravě mohla být dávana přednost v případě objemnějších typů keramiky).

Obchodní kontakty jsou značně závislé na stavu společnosti, na její vyspělosti a prioritách. Ovlivňuje je také politická situace, obchodní kontakty nepřinášejí pouze hmotné, ale i kulturní a technologické aspekty. V pozdní době laténské se na našem území završuje ve formě rozvoje obchodu předešlý hospodářský a společenský vývoj.

Pro svou práci jsem si zvolila téma, které se v průběhu psaní stále rozvíjelo a nabízelo další zajímavé otázky, přesahující zadání i předpokládaný rozsah. V rámci předkládané práce jsem se zaměřila pouze na nejdůležitější aspekty související s obchodem v Čechách a na Moravě v pozdní době laténské, dalším poznatkům, které již nebylo možné podrobněji zpracovat, bych se v budoucnu znovu ráda věnovala.

Prameny a literatura

- Bašta, J. – Baštová, D. – Bouzek, J. 1989:* Die Nachahmung einer attisch rotfigurigen Kylix aus Pilsen-Roudná, *Germania* 67, 463-476.
- Bouzek, J. – Ondřejová, I. – Musil, J. 1997:* Úvod do klasické archeologie. Praha.
- Böhm, J. 1941:* Kronika objeveného věku. Praha.
- Böhm, J. 1946:* Naše nejstarší města. Praha.
- Bradnová, H. 1993:* Encyklopedický slovník. Praha.
- Broeke van den, P. W. 1995:* Iron Age sea salt trade in the Lower Rhine area, in: Hill – Cumberpatch (Hrsg.), *Different Iron Ages*, Oxford, 149-155.
- Brun, J-P. 2001:* La viticulture en Gaule, *Gallia* 58, 1 – 260.
- Brun, J-P. 2004 :* Archéologie du vin et de l'huile. De la préhistoire à l'époque hellénistique. Paris.
- Brun, J-P. 2004 :* Archéologie du vin et de l'huile dans l'Empire romain. Paris.
- Brun, J-P. 2005 :* Archéologie du vin et de l'huile en Gaule romaine. Paris.
- Brun, J-P. - Poux, M. - Tchernia, A. 2004:* Le Vin: nectar des dieux, génie des hommes. Gollion.
- Caesar, G. J.:* Zápisky o válce galské, přel. I. Bureš, Praha, 1964.
- Collis, J. 1986:* Central Place Theory is Dead: Long Live the Central Place, in: Grant (Hrsg.), *Central Places, Archaeology and History*, Sheffield, 37-39.
- Collis, J. 1990:* Celtic Europe before the Romans, in: Wachter (Hrsg.), *The Roman World*, London and New York, 15-37.
- Cumberpatch, Ch. 1993:* The Circulation and Exchange of Late Iron Age Slip Decorated Pottery in Bohemia and Moravia, *Památky archeologické* 84, 60-85.
- Cumberpatch, Ch. 1995:* Production and Society in the later Iron Age of Bohemia and Moravia, in: Hill – Cumberpatch (Hrsg.), *Different Iron Ages*, Oxford, 67-93.
- Cunliffe, B. 1993:* La Gaule et ses voisins : le grand commerce dans l'Antiquité. Paris.

- Čižmář, M. 1990: Siegelkapseln aus Stradonice und Staré Hradisko, Germania 68, 597-600.*
- Čižmář, M. 1995: K mincovnictví na keltském oppidu staré Hradisko, Archeologické rozhledy 47, 614-617.*
- Čižmář, M. 2002 a: Laténský depot ze Ptení – K poznání kontaktů našeho území s jihem, Památky archeologické 93, 194 – 225.*
- Čižmář, M. 2002 b: Keltské oppidum Staré Hradisko. Archeologické památky střední Moravy. Olomouc.*
- Čižmář, M. – Kolníková, E. 2006: Němčice – obchodní a industriální centrum doby laténské na Moravě, Archeologické rozhledy 58, 261-283.*
- Čižmář, M. – Leichmann, J. 2002: Laténské žernovy ze Starého Hradiska, Památky archeologické 93, 259-271.*
- Daire M.-Y. 2003: Le sel des Gaulois. Paris.*
- Dietler, M. 1990: Driven by Drink, Journal of Anthropological Archaeology, Vol. 9, Issue 4, 352 – 406.*
- Drda, P. – Rybová, A. 1995: Prostorové rozložení specializovaného řemesla v zástavbě keltského oppida, Archeologické rozhledy 47, 596 – 613.*
- Drda, P. – Rybová, A. 1998: Keltská oppida v centru Boiohaema, Památky archeologické 88, 65 – 123.*
- Drda, P. – Rybová, A. 1998: Keltové a Čechy. Praha.*
- Echaudemaison, C.-D. a kol. 1995: Slovník ekonomie a sociálních věd. Praha.*
- Encyklopedie Diderot 1999: Všeobecná encyklopedie v osmi svazcích. Praha.*
- Filip, J. 1946: Hospodářský stav našich zemí na rozhraní letopočtu, Obzor praehistorický 13, 22-26.*
- Filip, J. 1956: Keltové ve střední Evropě. Praha.*
- Filip, J. 1963: Keltská civilizace a její dědictví. Praha.*
- Filip, J. 1972: Vývoj archeologie v Čechách a na Moravě 1919-1968.[1], Paleolit - doba stěhování národů. Praha.*
- Finley, M. I. 1973: The Ancient Economy. Berkeley.*

- Fischer, F. 1973: Keimelia: Bemerkungen zur kulturgeschichtlichen Interpretation des sogenannten Südimports in der späten Hallstatt- und frühen Latène-Kultur des westlichen Mitteleuropa, Germania 51, 436-59.*
- Fischer, F. 1985: Der Handel der Mittel- und Spät-Latène-Zeit in Mitteleuropa aufgrund archäologischer Zeugnisse, in: Düwell, Jahnkuhn, Siems, Timpe (Hrsg.), Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa, Teil I, Göttingen, 285-298.*
- Fröhlich, J. – Waldhauser, J. 1989: Příspěvky k ekonomice českých Keltů (kamenictví a distribuce žernovů), Archeologické rozhledy 41, 16-58.*
- Gebhard, R. 1995: The „Celtic“ Oppidum Manching and Its Exchange System, in: Hill – Cumberpatch (Hrsg.), Different Iron Ages, Oxford, 111-113.*
- Jandourek, J. 2001: Sociologický slovník. Praha.*
- Jones, A. H. M. 1974: The Roman Economy – Studies in Ancient Economic and Administrative History. Oxford.*
- Kunow, J. 1983: Der römische Import in der Germania libera bis zu den Markomankriegen. Neumünster.*
- Kolníková, E. 2006: Les monnaies – Témoins de la prospérité et des contacts lointains de l'habitat celtique de Nemcicie-Vicemerice, Dossiers Archéologie et sciences des origines, no. 313, mai 2006, 56-61.*
- Kubů, F. – Zavřel, P. 1995: Geländeforschungen am Goldenen Steig in Böhmen, in: K. Schmotz (Hrsg.), Vorträge des 13. Niederbayerischen Archäologentages. Deggendorf.*
- Kubů, F. – Zavřel, P. 2000: Das Gold und der Goldene Steig, Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen, 9. Treffen, 114-120.*
- Lang, A. 2002: Fernkontakte – Voraussetzungen, Interpretationen und Auswirkungen für die Eisenzeit, in: Lang – Salač (Hrsg.), Fernkontakte in der Eisenzeit, Praha, 11-19.*
- Motyková, K. – Drda, P. – Rybová, A. 1984: Srovnání nálezů mincí se sídelní koncentrací v Čechách v době oppid, Slovenská numismatika 8, 147-170.*
- Malinowski, B. 1996: Argonauti západního Pacifiku. Praha.*

- Marlière, É. 2001: Le tonneau en Gaule romaine, in: Brun (Hrsg.), La viticulture en Gaule, Gallia 58, 1 – 260.*
- Mauss, M. 1999: Esej o daru, podobě a důvodech směny v archaických společnostech, Praha.*
- Needham, S. 1993: Displacement and Exchange in Archaeological Methodology, in: Trade and Exchange in Prehistoric Europe. Oxford, 161-169.*
- Neústupný, J. ed. 1960: Pravěk Československa. Praha.*
- Neústupný, E. A J. 1960: Nástin pravěkých dějin Československa, Sborník Národního muzea v Praze XIV, č. 3 – 5.*
- Pauli, L. 1974: Der Goldene Steig. Wirtschaftsgeographisch-archäologische Untersuchungen im östlichen Mitteleuropa, in: Kossack – Ulbert (Hrsg.), Studien zur vor- und frühgeschichtlichen Archäologie. Festschrift Joachim Werner, München, 115–139.*
- Pearce, D. W. a kol. 1994: MacMillanův slovník moderní ekonomie. Praha.*
- Píť, J. L. 1902: Starožitnosti země České, díl II., Čechy na úsvitě dějin, sv.1., Kostrové hroby s kulturou marnskou čili latèneskou a Bojové v Čechách. Praha*
- Pleiner, R. – Rybová, A. 1978: Pravěké dějiny Čech. Praha.*
- Podborský, V. a kol. 1993: Pravěké dějiny Moravy. Brno.*
- Polanyi, K. 1957: The economy as instituted process, in: K. Polanyi, M. Arensberg et H. Pearson (Hrsg.), Trade nad Market in the Early Empires. Illinois.*
- Polanyi, K. 1963: Ports of Trade in Early Societies, Journal of Economic History 23, 30-45.*
- Poux, M. 2004: L'âge du vin: rites de boisson, festins et libations en Gaule indépendante. Montagnac.*
- Prilaux, G. 2000: La production du sel à l'Age du Fer. Montagnac.*
- Renfrew, C. 1984: Trade as Action at a Distance, in: Renfrew, Approaches to Social Archaeology, Cambridge, 86-134.*
- Renfrew, C. 1993: Trade Beyond the Material, in: Scarre – Healy (Hrsg.), Trade and exchange in prehistoric Europe, Oxford, 5-16.*

- Renfrew – Bahn 1996*: Archeology, Theories, Methods and Practice. London.
- Salač, V. 1993*: Production and Exchange during the La Tène Period in Bohemia, *Journal of European Archeology* 1.2/1993, 73-99.
- Salač, V. 1990*: K poznání laténského (LT C2-D1) výrobního a distribučního centra v Lovosicích, *Archeologické rozhledy* 42, 609-639.
- Salač, V. 1996*: O hospodářství, oppidech a Marobudovi, *Archeologické rozhledy* 48, 60 – 97.
- Salač, V. 1997*: Význam Labe pro česko-saské kontakty v době laténské (úvod do problematiky), *Archeologické rozhledy* 49, 462-494.
- Salač, V. 2002*: Zentralorte und Fernkontakte, in: Lang – Salač (Hrsg.), *Fernkontakte in der Eisenzeit*, Praha, 20-46.
- Salač, V. 2006*: O obchodu v pravěku a době laténské především, *Archeologické rozhledy* 58, 33 – 58.
- Schmid-Sikimić, B. 2002*: Hochgebirge – ein Hindernis, das die Kommunikation fördert – Zur Frage der Pass- und Handelswege über die Alpen im 6. und 5. Jh. Vor Chr, in: Lang – Salač (Hrsg.), *Fernkontakte in der Eisenzeit*, Praha, 110-133.
- Schránil, J. 1928*: Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens. Berlin und Leipzig.
- Stjernquist, B. 1985*: Methodische Überlegungen zum Nachweis von Handel aufgrund archäologischer Quellen, in: Düwell - Jahnkuhn - Siems – Timpe (Hrsg.), *Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa, Teil I*, Göttingen, 56-84.
- Strabon*: Géographie, přel. G. Aujac, F. Lasserre a R. Baladié, Paris, 1996.
- Svobodová, H. 1983*: Bronzové nádoby z keltských oppid v Čechách a na Moravě, *Archeologické rozhledy* 35, 656 – 677.
- Svobodová, H. 1985*: Antické importy z keltských oppid v Čechách a na Moravě, *Archeologické rozhledy* 37, 653 – 668.
- Šubert, Fr. Ad. (red.) 1906*: Malý Ottův slovník naučný. Praha.
- Stöllner, T. 2002*: Salz als Fernhandelsgut in Mitteleuropa während der Hallstatt- und Latènezeit, in: Lang – Salač (Hrsg.), *Fernkontakte in der Eisenzeit*, Praha, 47-71.

- Stöllner, T. 2003: Mining and Economy – A Discussion of Spatial Organisations and Structures of Early Raw Material Exploitation, in: Stöllner - Körling - Steffens - Cierny (Hrsg.), Man and Mining – Mensch und Bergbau. Studies in honour of Gerd Weisberger on occasion of his 65th birthday. Der Anschnitt, Beiheft 16, Bochum, 415-446.*
- Timpe, D. 1985: Der keltische Handel nach historischen Quellen, in: Düwell – Jahnkuhn – Siems – Timpe (Hrsg.), Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa, Teil I, Göttingen, 258-284.*
- Waldhauser, J. 1981: Keltské rotační mlýny v Čechách, Památky archeologické 72, 153-221.*
- Waldhauser, J. 1983: Závěrečný horizont keltských oppid v Čechách. Konfrontace výkladů historických pramenů numismatiky a archeologie, Slovenská archeologia 31, 325-356.*
- Waldhauser, J. 1992: Distributionssysteme von Graphittonkeramik und die Ausbeutung der Graphitlagerstätten während der fortgeschrittenen Latènezeit, Archäologisches Korrespondenzblatt 22, 377-392.*
- Tchernia, A. – Brun, J. P. 1999: Le vin romain antique. Glénat.*
- Teulon, F. 1995: Ekonomický slovník. Praha.*
- Venclová, N. 1990: Prehistoric glass in Bohemia. Praha.*
- Venclová, N. 1995: Specializovaná výroba: teorie a modely, Archeologické rozhledy 47, 541-564.*
- Venclová, N. 1998: Mšecké Žehrovice in Bohemia. Archaeological background to a Celtic hero 3rd-2nd cent. BC. Sceaux.*
- Venclová, N. 2001: Výroba a sídla v době laténské. Projekt Loděnice. Praha.*
- Venclová, N. 2002: External contacts: visible and invisible, in: Lang – Salač (Hrsg.), Fernkontakte in der Eisenzeit, Praha, 72-82.*
- Venclová, N. 2006: Le verre celtique de Nemcice nad Hanou, Dossiers Archéologie et sciences des origines, no. 313, mai 2006, 50-55.*

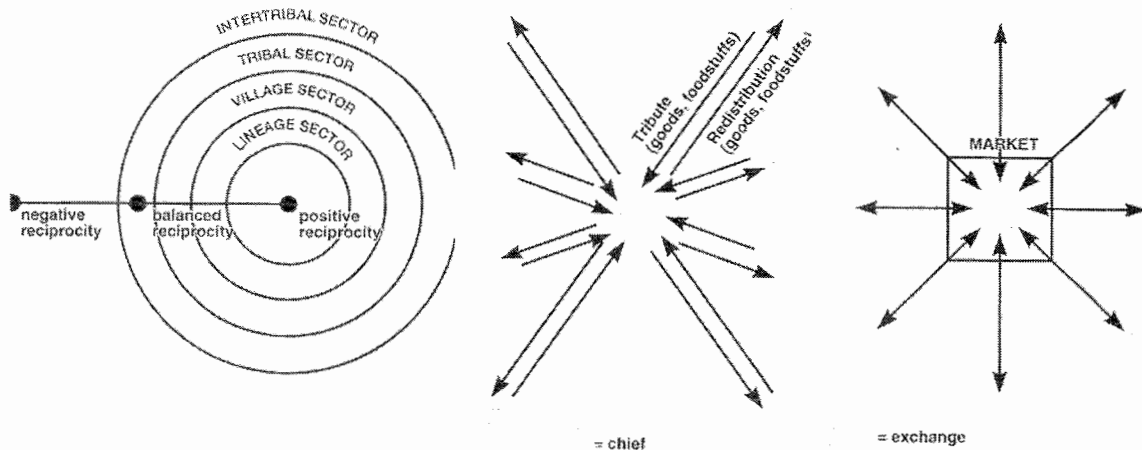
Waldhauser, J. 1991: Das Keltische Gold in „Boiohaemum“ – Gewinnung, Verarbeitung und Benützung während der Stufen Hallstatt C bis La Tène D in Böhmen, ČSR, Zeitschrift für Schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte 48, 1991, č. 1, 12-37.

Waldhauser, J. 1995: Keltské zlaté mince z českých zemí jako produkt výrobní specializace a jejich distribuce v Evropě, Archeologické rozhledy 47, 619-631.

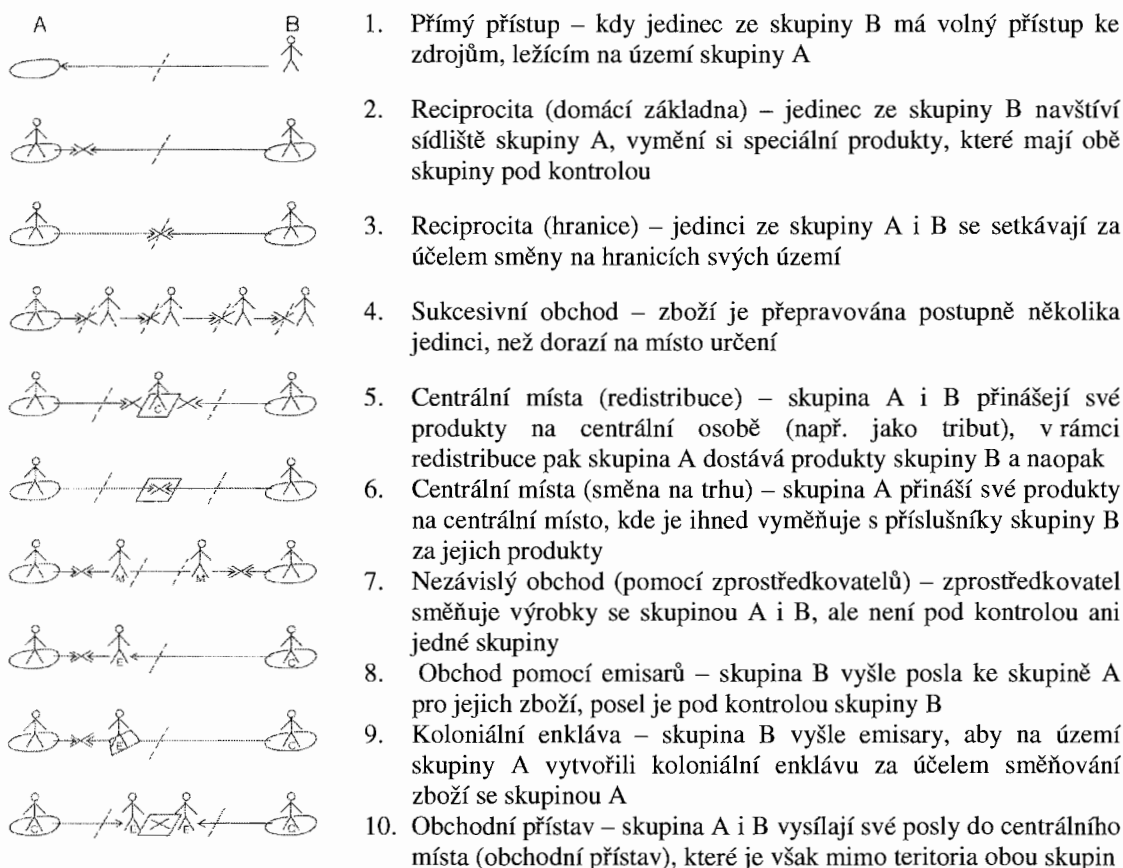
Waldhauser, J. 2001: Encyklopedie Keltů v Čechách. Praha.

Zápotocký, M. 1969: K významu Labe jako spojovací a dopravní cesty, Památky archeologické 60, 277-366.

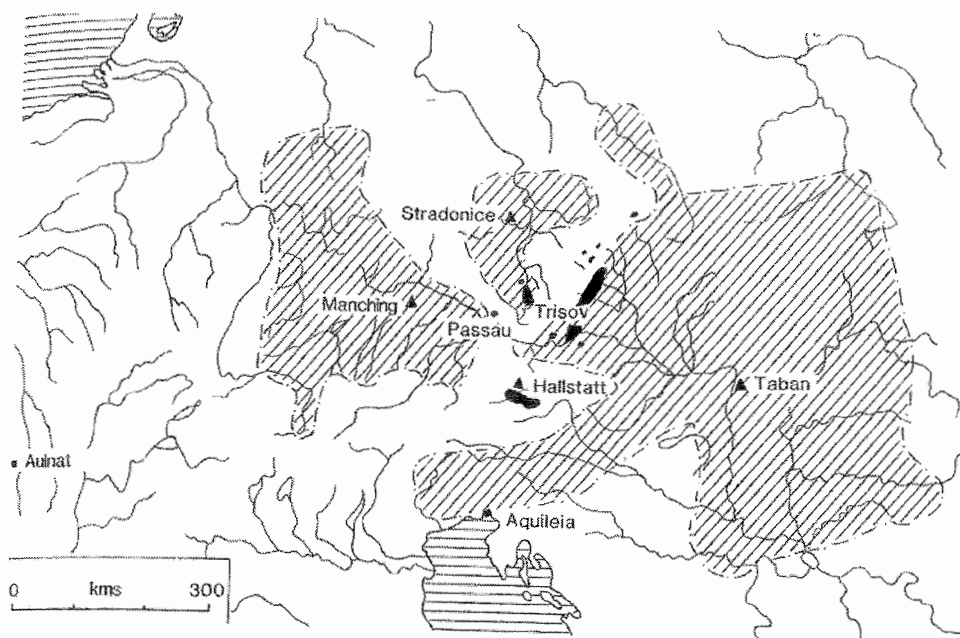
PŘÍLOHY

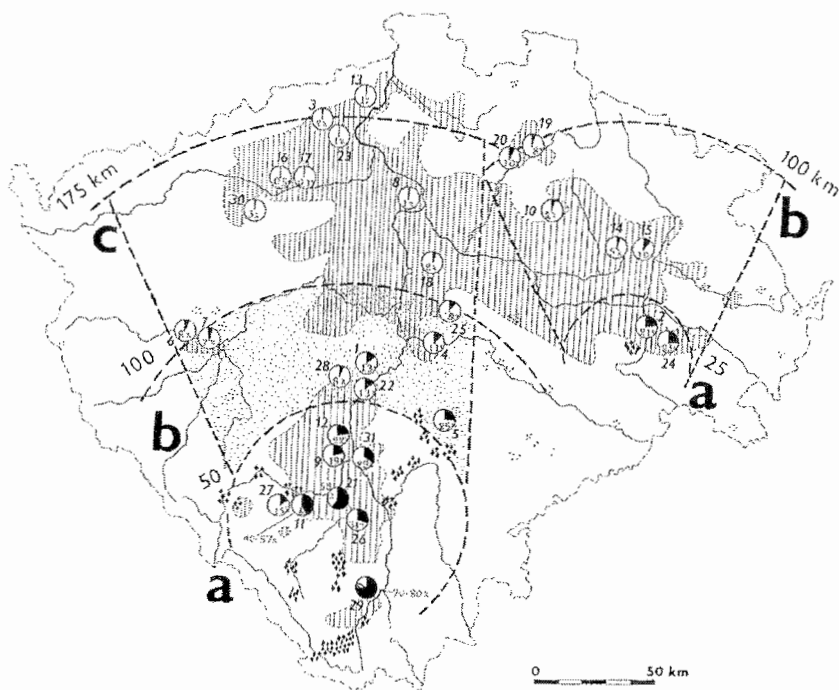
Obr. 1 Tři základní typy směny: reciprocita, redistribuce a směna na trhu (Renfrew – Bahn 1996)

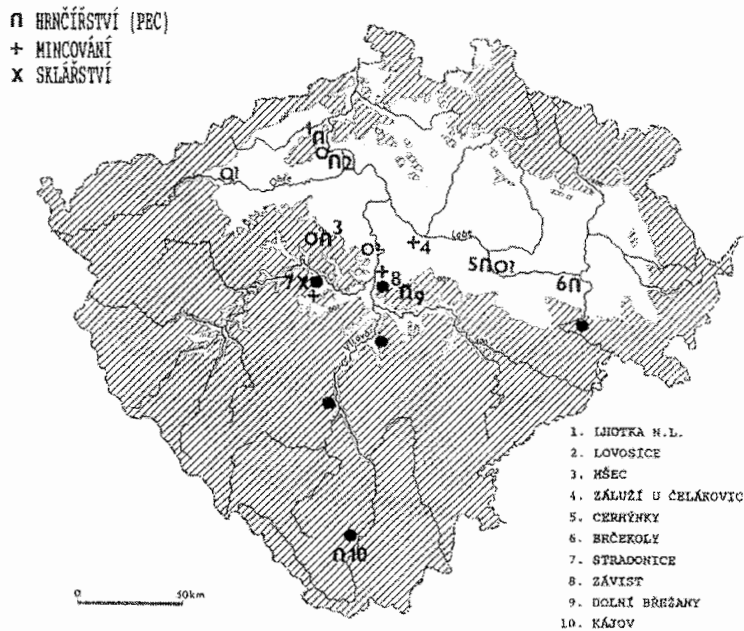
Obr. 2 Typy směnných kontaktů (Renfrew – Bahn 1996)

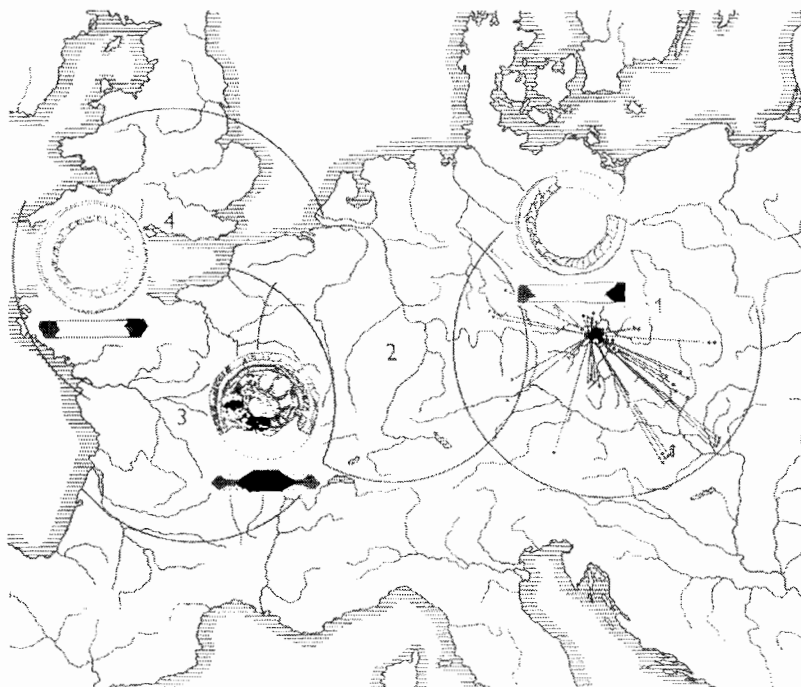
Obr. 5. Rozšíření grafitové keramiky (Collis 1990)

Obr. 6. Zóny rozšíření grafitové keramiky v období LT B/C1-D1 v Čechách (Waldhauser 1992)

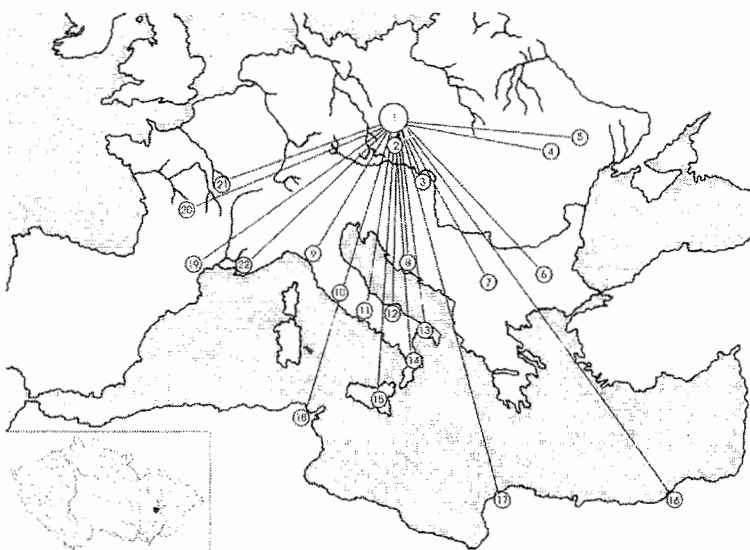
Obr. 7. Doklady vybraných výrobních činností vzhledem k poloze oppid a výrobních a distribučních center (Salač 1996)

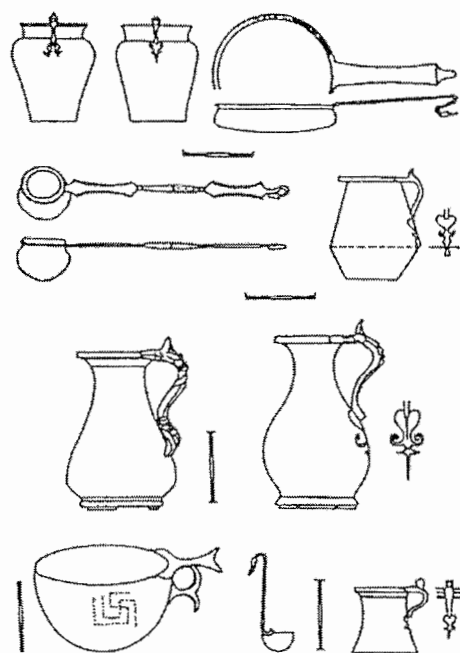
Obr. 8. Zóny rozšíření černých kruhů v Evropě v době železné
 1 kruhy ze švartny kounovského typu (Venclová 1998)

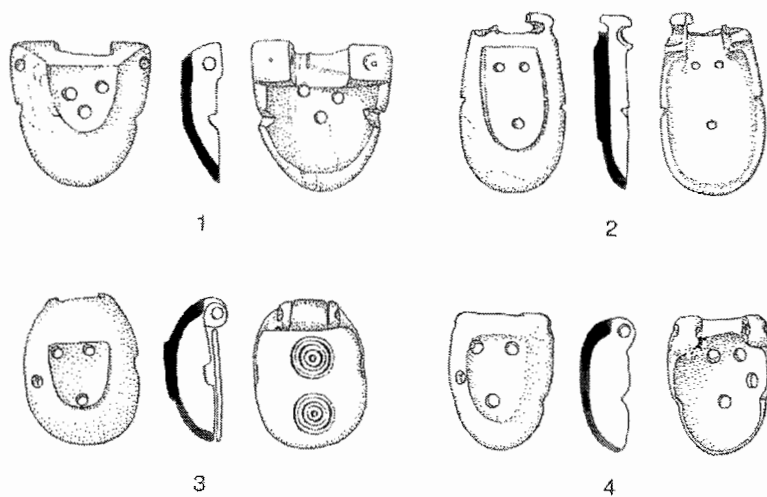
Obr. 9. Původ antických mincí z lokality Němčice-Víceměřice,
 1 Thrákie; 2-3 Makedonie; 4 Illýrie; 5 Etrurie; 6 Kampánie;
 7, 9, 11 Římská republika; 8 Kalábrie; 10 Bruttium; 12 Apulie;
 13 Sicílie; 14 Kartágo; 15 Alexandrie;
 16 Massalia (Čižmář – Kolníková 2006)

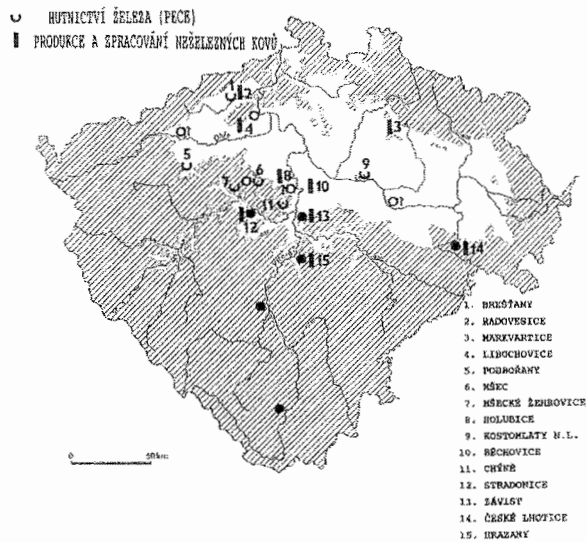
Obr. 10. Dálkové kontakty obchodního a industriálního centra
 Němčice – Víceměřice (Čižmář – Kolníková 2006)

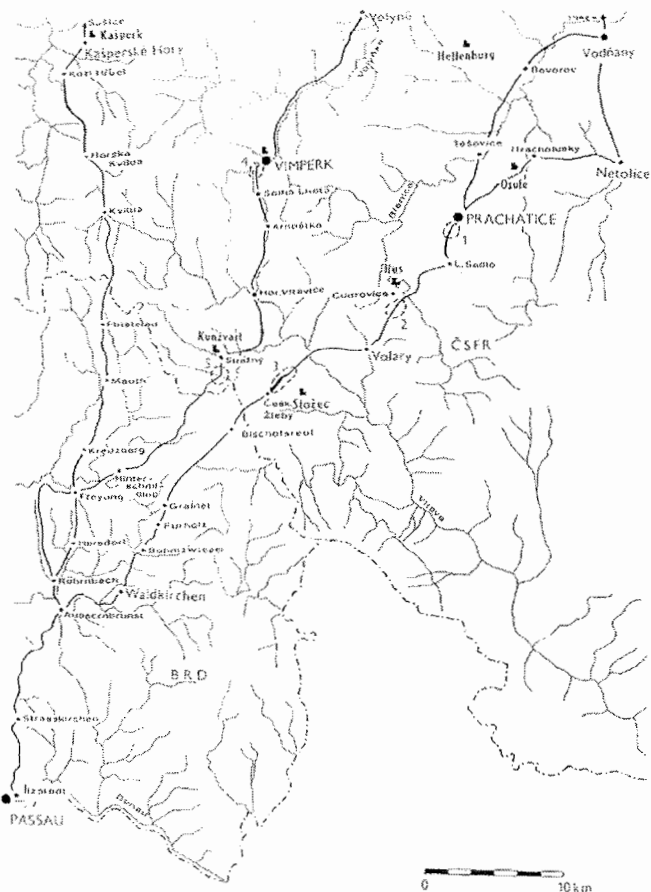
Obr. 11. Bronzové nádoby z oppida
Staré Hradisko (Svobodová 1983)

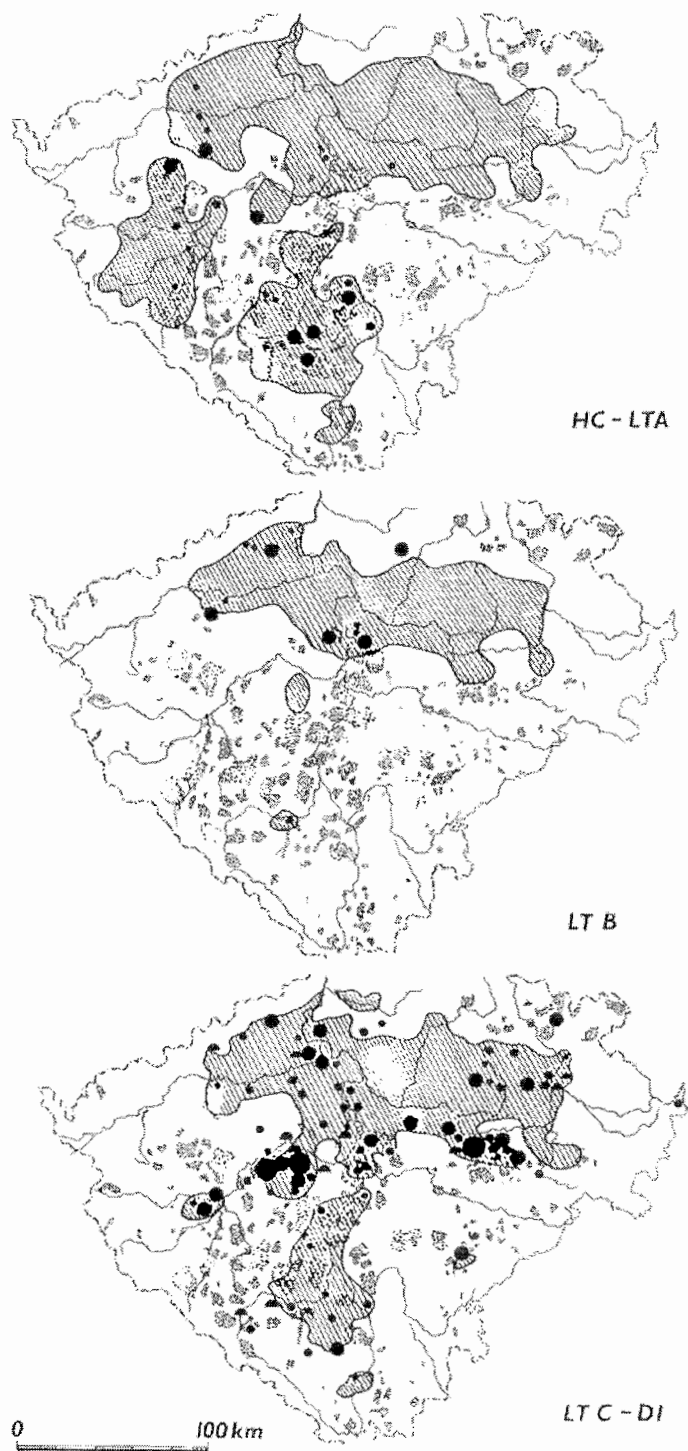
Obr. 12. Pečetní pouzdra, 1-2 Stradonice;
3-4 Staré Hradisko (Čížmář 1990)

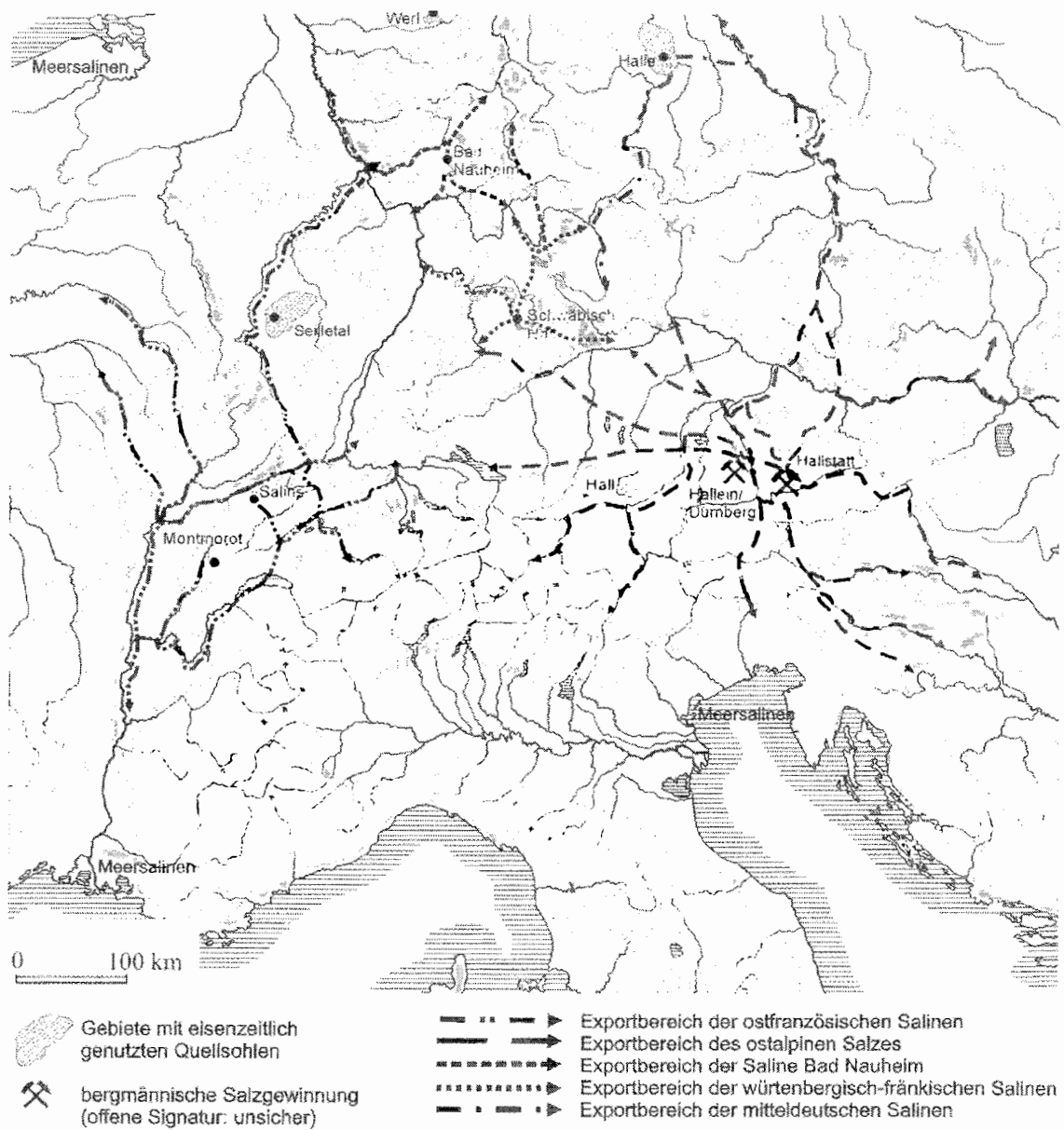
Obr. 13. Doklady hutnictví železa a produkce a zpracování něželezných kovů vzhledem k poloze oppid a výrobních a distribučních center (Salač 1996)

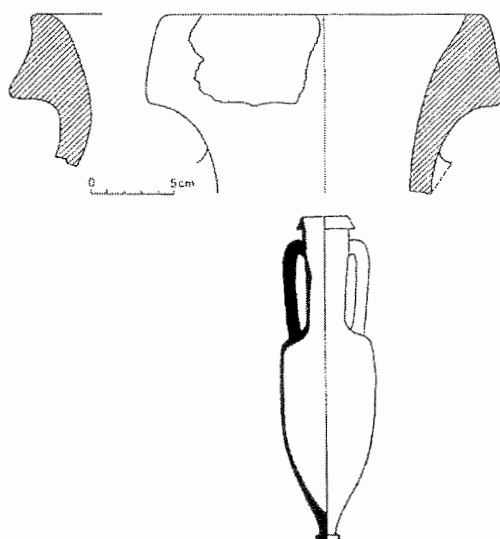
Obr. 14. Průběh tzv. Zlaté stezky (Kubů – Zavřel 1995)

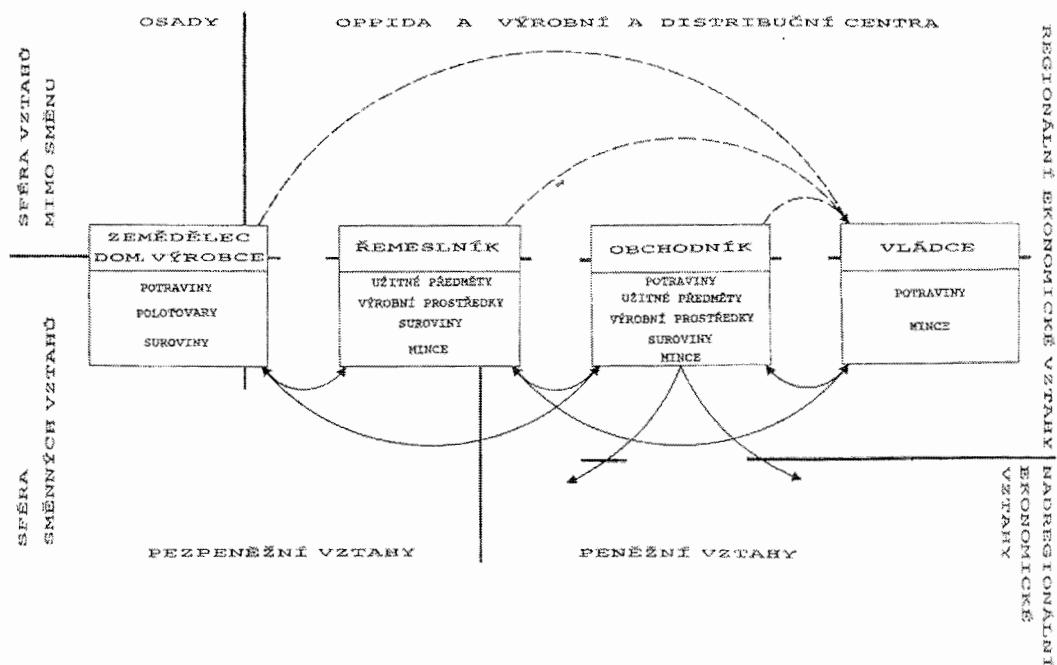
Obr. 15. Rozšíření zlatých předmětů ve
stupních HC-LT D1 (Waldhauser 1991)

Obr. 16. Produkce soli v době železné ve střední Evropě a pravděpodobná síť její distribuce (Stöllner 2002)

Obr. 17. Zlomek římské amfory z oppida Stradonice a její rekonstrukce (Waldhauser 1983)

Obr. 18. Jeden z možných modelů fungování hospodářství v mladší a pozdní době laténské (Salač 1996)